

OSMANLI BAHRİYESİNDE BİR İŞGÜCÜ KAYNAĞI OLARAK KÜREK MAHKÛMLARININ İSTİHDAMINA DAİR BAZI TESPİTLER

Kaya GÖKTEPE*

Öz

Osmanlı işgücü piyasası, devletin belirlemiş olduğu temel prensipler ve kurallar etrafında şekillenmiştir. Bu prensip ve kurallara göre devletin ihtiyaçları içerisinde askeri ihtiyaçlar birinci öncelik sıralamasına sahip olmuş, bunlar içerisinde ise donanmanın işgücü ihtiyacı başlarda yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde genel işgücü politikasında gönüllü çalışma arzu edilmiş, ancak işgücü arz yetersizliğinden kaynaklanan nedenlerle bu durum gönüllüler tarafından sağlanamayınca bir zorunluluk olarak alternatif işgücü kaynakları arasında mahkûmlara başvurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde toprakların genişlemesi ve donanmanın büyümesine paralel olarak işgücü açığının ciddi boyutlara ulaşmasıyla mahkûmlar, ilk defa XVI. yüzyıldan itibaren donanmada kürekçi olarak görevlendirilmişlerdir. Daha sonra donanma teknolojisindeki değişimler sonucu gemilerde kürekçi ihtiyacında önemli bir azalma meydana gelmiş olsa da kürek mahkûmlarından vazgeçilmemiştir. Bunun sonucunda mahkûmlar, gemilerde olmasa da tersanelerde istihdam edilmeye başlamışlardır. Diğer taraftan mahkûm emeğinde beklenen faydanın görülmesi üzerine daha sonra, Tanzimat dönemi ceza kanunlarında yapılan düzenlemelerle birlikte kürek mahkûmiyetleri kalıcı hale gelmiştir. Bu araştırmada, Osmanlı klasik döneminden başlayıp Tanzimat sonrasına kadar devam eden tarihsel süreçte kürek mahkûmlarının işgücü piyasasına katkıları, Osmanlı bahriyesi özelinde tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Denizcilik, Donanma, İşgücü, Mahkûm, Kürek Cezası, Osmanlı Devleti.*

Abstract

Some Findings on the Employment of Galley Slaves as a Labour Force in the Ottoman Navy

The Ottoman labour market was shaped around the basic principles and rules determined by the state. According to these principles and rules, among the needs of the state, military needs ranked first, and among them, the labour force requirement of the navy was at the top. Voluntary work was desired in the general labour policy in the Ottoman Empire. However, when labour force cannot be provided by volunteers due to insufficient supply of labour, as a necessity, prisoners were resorted to among alternative sources of labour. In parallel with the expansion of the lands and the growth of the navy in the Ottoman Empire, the labour deficit reached serious dimensions. For this reason,

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul. E-posta: kaya.goktepe@medeniyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-9551-4279
(Makale Gönderim Tarihi: 14.07.2021- Makale Kabul Tarihi: 07.02.2022)

convicts were first employed as oarsmen in the navy from the 16th century onwards. Although there was a significant decrease in the need for oarsmen on ships because of the changes in naval technology, the employment of galley slaves was not abandoned. As a result of this, prisoners began to be employed in shipyards, though not on ships. On the other hand, upon seeing the expected benefit in convict labour, later, with the regulations made in the penal codes of the Tanzimat period, conviction of galley slave became permanent. In this research, the contribution of galley slaves to the labor market is tried to be analysed specifically for the Ottoman navy in the historical process starting from the Ottoman classical period and continuing until after the Tanzimat.

Keywords: *Marine, Navy, Labour, Convict, Rowing Penalty, Ottoman Empire.*

Giriş

Osmanlı Devleti, daha önce hüküm sürmüş Türk-İslâm devletlerinde köklü bir miras devralmış ve kısa süre içerisinde devralınan bu mirası ileri noktalara taşımıştır. Türk-İslâm devletlerinden intikal eden mirasın ileri noktalara taşınmasında ise fetih politikasının önemli rolü bulunmuştur. Temelde İslâm dinini ve kültürünü hâkim kılmayı amaçlayan bu politikayla topraklar önce Balkanlara, oradan da Akdeniz coğrafyasına genişlemiş ve XVI. yüzyılın başlarından itibaren üç kıtada hâkimiyet tesis edilmiştir.

Osmanlıların topraklarını genişletmesiyle birlikte hâkim olunan coğrafyada varlığının devam ettirilebilmesi için birçok sahada umumî ihtiyacın karşılanması gerekmiş ve bunlar içerisinde ordunun ihtiyacı başı çekmiştir.¹ Ordunun ihtiyacı ve öncelikleri çerçevesinde işgücünün temin edilmesi, yolların ve kalelerin yapı ile tamirat işleri, askerî iaşesini sağlamaya yönelik tarımsal üretim, asker için tedarik edilen malların nakliye işleri, askerî menzil noktalarının düzenlenmesi ve sefer görevi, bunlar içerisinde en önde gelenler arasında yer almıştır.² Dolayısıyla bir organizasyon çerçevesinde askerî ihtiyaçların karşılanması, devlet açısından öncelikli bir görev olarak kabul edilmiştir. Bu noktada hükümdar başta olmak üzere merkezî yöneticiler, devletin askerî alanda ortaya çıkan bir ihtiyacı temin edebilmek için merkez teşkilatından başlamak üzere taşra teşkilatını da içine alacak şekilde geniş bir organizasyon ağı kurmaya gayret etmişlerdir.

Osmanlı askerî organizasyonu içerisinde özellikle klasik olarak bilinen teknolojik gelişmelerin henüz ortaya çıkmadığı dönemde donanmanın da ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde askerî başarı elde edebilmenin yolu da Akdeniz gibi stratejik bir denize hâkim olmaktan geçmiş ve bu da güçlü bir donamayı gerekli kılmıştır. Güçlü bir donama için ise bu zaman diliminde insan gücüne gereksinim ortaya çıkmış ve özellikle gemilerde kürekçi mürettebat, devletin halletmesi gereken önemli bir mesele olarak dikkati çekmiştir.

Osmanlı Devleti, donanmanın büyümesine paralel olarak ortaya çıkan kürekçi açığını öncelikli olarak serbest emek piyasası ortamında gidermeye çalışmış, ancak toprak bolluğuna rağmen nüfus açısından yetersizlikler yaşamıştır.³ Askerî ve ekonomik bakımdan büyük bir öneme sahip nüfusun topraklara nazaran düşük seviyede kalması ise

¹ Genç 2005, s. 61.

² BOA 5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565–1566) 1994, Hüküm nr. 1092, 1591; İnalçık 2008, s. 148; Ertaş 1999, s. 590; Ayrıca 17. yüzyılda ordunun iaşe meselesi hakkında bkz. İnbaşı 2004.

³ Tabakoğlu 2003, s. 298.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

emek piyasasında arz yetersizliği sorunu ortaya çıkarmıştır. Devlet, bu alanda işgücünü teşvik etmeye çalışmış olsa da genel bir sorun olan işgücü yetersizliği, kamu yararı işlevi gören diğer alanlarda olduğu gibi donanmada da faaliyetlerin aksaması endişesine neden olmuştur. Askerî faaliyetlerde aksama endişesi ise çeşitli zamanlarda devleti zorunlu çalışma adı altında alternatif işgücü kaynaklarına yöneltmiştir. Bunlar içerisinde askerler, savaş esirleri ve köleler dışında, devletin uhdesi altında ucuz bir işgücü kaynağı olarak mahkûmlar, donanmanın acil ihtiyaçlarına bir çözüm yolu olarak ön plana çıkmıştır.

Osmanlı donanmasında gönüllülük esasına göre istihdamın yeterli olmadığı durumlarda alternatif işgücü kaynakları arasında yer alan mahkûmlara bir zaruret olarak müracaat edilmiştir. Bu noktada bilhassa savaş ve olağanüstü dönemlerde emek açığının ileri boyutlara ulaşması, mahkûm emeğini daha değerli hale getirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı klasik döneminden itibaren askerî gerekçelerle donanmanın büyümesine paralel olarak kürekçi açığının giderek büyümesi, yeni bir işgücü kaynağı olarak mahkûmların istihdam edilmesinin yolunu açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kürekçi ihtiyacının temini için mahkûmlara yönelmesinde, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren deniz savaşlarının giderek artması ve Akdeniz'de hâkimiyet kurma sürecinde işgücü yetersizliğinin etkisi bulunmaktadır. XVII. yüzyıla gelindiğinde kürekçi istihdamı artış göstermiş ve istihdam edilenlerin önemli kısmı ise köle ve mahkûmlardan teşkil etmişti. Bu doğrultuda XVII. yüzyılda donanmada istihdam edilen kürekçilerin ne kadarının kölelerden ne kadarının da mahkûmlardan (mücrim) oluştuğu bilinmese de bunlardan oluşan kürekçi sayısı yaklaşık 40 bini bulmuştur.⁴

Osmanlılarda XVI. yüzyılın ortalarından itibaren mahkûmların emeğine müracaat edilmesi, bundan sonraki süreçte onları temel bir işgücü öznesi haline getirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı emek piyasasında mahkûmlar, devletin belirlemiş olduğu kural ve kaideler çerçevesinde bir ücret mukabilinde istidam edilmişlerdir. Dolayısıyla mahkûmların bahriyede zorunlu çalışma kapsamında görevlendirilmesi, sınırlı da olsa bir ücret karşılığında gerçekleştiği için, ücretsiz zorunlu çalışmayı içeren angaryadan farklı bir nitelik taşımıştır. Diğer taraftan Osmanlı bahriyesinde mahkûmların kamu yararı amacı taşımayan ticarî gemilerde istihdam edilmemesi yönünde bir teamülün oluşması, devletin mahkûm istihdamına yönelik belli bir politikasının var olduğunu göstermektedir.

Osmanlı bahriyesinde kürek mahkûmlarının istihdamı meselesi, çeşitli boyutları bulunan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada mahkûm istihdamı, iktisadî olduğu kadar hukukî boyutlarıyla da dikkati çekmiştir. Çünkü mahkûmların donanmada istihdam edilmesi hadisesi, bir hukuk sistemine dayanmak zorunda kalmış ve bu da durumun bütüncül bir devlet politikası çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli haline getirmiştir. Yine süreç içerisinde mahkûm istihdamının hukukî bir boyut kazanması ve devletin buna iktisadî ve hukukî perspektifte bir çözüm bulmasından sonra, özellikle Tanzimat dönemi ceza kanunlarında kürek cezasının kanunlarda yerini alması, kürek mahkûmiyetlerinde gözle görülür bir artışa sebebiyet vermiştir. Buna karşı Osmanlı bahriyesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında buharlı gemilerin yaygınlaşmasıyla mahkûm emeğine ihtiyacının azalması, paradoksal bir durum oluşturarak mahkûm emeği talebinde

⁴ Bostan 1992, s. 196-197, 213; Bostan 2002, s. 59-60

düşüşe, arzında ise artışa sebebiyet vermiştir. Böylece ortaya çıkan sorun, piyasada dengesinde bozulmaları beraberinde getirmesinin yanı sıra ceza infaz politikalarının da değişime uğramasına zemin hazırlamıştır. Yaşanan gelişmelerle birlikte mahkûmlar, taşrada yeni kürek merkezlerinin inşa edilmesiyle önce Tersâne-i Âmire dışındaki kürek hapisanelerine, daha sonra da umumî hapisanelere sevk edilmişler ve sınırlı sayıda istihdam edilenler dışında bunların çoğu, diğer mahkûmlar gibi ceza sürelerini tamamlamaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde kürek mahkûmlarının zaman içinde geçirmiş olduğu değişim, meselenin akademik boyutunu da etkilemiştir. Bu doğrultuda klasik döneme yönelik akademik ilginin denizcilik, askerî ve hukuk tarihine odaklandığı görülmektedir. Tanzimat dönemine geldiğinde ise kürek mahkûmiyetlerinin bir ceza infaz politikası haline dönüşmesiyle, meselenin akademik ilgi alanının bir taraftan ceza hukuku perspektifinde kanunnâmelere, diğer taraftan ceza infaz sistemi çerçevesinde Osmanlı hapisanelerinin kuruluş ve gelişim sürecine yöneldiği dikkati çekmektedir. Buna karşı kürek mahkûmlarının bir başka yönünü teşkil eden iktisadî alan içerisinde yer alan emek ekonomisi boyutunun ise şu ana kadar müstakil bir çalışmaya konu olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle öncelikler sıralamasında başlarda yer alan bahriye faaliyetlerindeki işgücü temini meselesini, alternatif kaynaklar arasında yer alan kürek mahkûmları özelinde incelemeyi hedeflemektedir. Bunun için donanmada mahkûm emeğinin ortaya çıkış süreci, devletin mahkûm istihdamına hukukî çerçevede bakış açısı, bir organizasyon çerçevesinde mahkûmların bahriyede istihdam edilme süreci, kürek mahkûmlarının istihdamında ortaya çıkan değişim, ceza kanunnâmelerinin sürece etkisi ve mahkûmların çalışma koşulları, iktisadî bir perspektifle kronolojik bir şekilde tahlil edilecektir. Buradan hareketle de Osmanlı klasik döneminden başlayıp Tanzimat sonrasında kadar devam eden tarihsel süreçte, kamuya yararlı hizmetlerde zorunlu çalışmaya devletin bakış açısı ile emek piyasası üzerindeki rolünün bütüncül bir devlet politikası çerçevesinde anlaşılmasına katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

1. Osmanlı Donanmasının Kürekçi İhtiyacı ve Kaynakları

Osmanlı Devleti kuruluşundan kısa bir süre sonra Batı Anadolu çevresinde kurulmuş olan beyliklerin topraklarını sınırlarına katmış ve denizcilikte ileri sayılan bu beyliklerin miraslarını da devralmıştı. Özellikle Gelibolu'nun fethiyle birlikte donanmanın askerî açıdan önemi anlaşılmaya başlanmış ve burada tersane inşa edilmesi de donanmaya verilen önemin göstergeleri arasında yer almıştı.⁵

Osmanlıların Gelibolu gibi stratejik bir toprağı fethetmesinden sonra Akdeniz'de etkin olan denizci şehir devletleri Venedik ve Cenevizlilerle temaslar artmış ve süreç

⁵ Uzunçarşılı 1988a, s. 389-390; Gelibolu, fethinden XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar üretim, işgücü, sefer düzenleme ve yönetim açısından donanmanın merkezi olmuştur. Haliç kıyısındaki Tersâne-i Âmire'nin inşasından sonra, inşa faaliyetleri ve yönetim açısından önemini kaybetmiş olsa da Osmanlılar açısından Gelibolu, Akdeniz ve Ege çevresindeki fetihlerle birlikte Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletinin merkez sancağı konumunu uzun süre devam ettirmişti. Şakiroğlu 1993, s. 500; Bostan 2001, s. 354; Bostan, 2007a, s. 14, 36.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

içerisinde bunların gemi ve denizcilik faaliyetlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir.⁶ Nitekim bu dönemde özellikle Venediklilerin de etkisiyle Osmanlı donanmasının Akdeniz coğrafyasında yaygın şekilde kullanılan ve kürekle hareket eden gemilere ağırlık verilmiş, bunun için Gelibolu'da ciddi gemi inşa faaliyetlerine girişilmişti. Gelibolu'daki tersane, Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul'da kurulan Haliç tersanesi aktif hale gelince, ikinci dereceye düşse de XVI. yüzyıl sonlarına kadar önemini kaybetmemişti.⁷

Osmanlı donanmasında bu dönemlerde çekdiri yani kürekliler arasında ise kadirga, mavna, başarda, kalyata, pergende, firkate, karamürsel, şayka, üstü açık, çekeleve, kayık ve kancabaş gibi gemiler inşa ediliyor ve bunlar da oturma sayısına ve büyüklüğüne göre değişiyordu.⁸ Savaş gemileri içerisinde kadirga olarak ifade edilenlerse hızlı hareket kabiliyetleri nedeniyle donanmanın asıl savaşçı gücünü teşkil ediyordu. Ayrıca kürekliler arasında hem kürekle hem de kalyonla kullanılan iki katlı "güğe" ile "kalite" veya diğer adıyla "kalyata" adı verilen kadirga gemilerinden daha küçük gemiler de kullanılırdı.⁹ Osmanlılarda kürekli gemiler arasında en önemlisi olan kadirga, Uzunçarşılı'ya göre ortalama 42 metre boyunda, genellikle 24 oturakta toplamda 196 kürekçisi olan bir gemiydi. Özellikle Fatih devrinden itibaren askerî sahada başarılarının daha da artması, zamanla kadirgaların daha da önem kazanmasına yol açmıştı. Bu çerçevede donanmada yer alan kadirga sayılarına bakıldığında; 1453 yılında 12, 1471'de 68, 1475'de 93, 1520'de 100 ve 1571 yılında yaklaşık 200 olduğu belirtiliyordu.¹⁰ Böylece Osmanlı bahriyesi, XVI. yüzyılda özellikle Kanunî Sultan Süleyman zamanından itibaren Avrupa'nın denizci devletlerinden daha üstün hale gelmişti. Donanmanın bu başarısında ise Barbaros Hayrettin Paşa, Turgut Reis ve Kılıç Ali Paşa gibi yetenekli denizcilerin tecrübelerinden geniş ölçüde faydalanılmasının rolü etkili olmuştu.¹¹ Neticede bu yüzyılda Osmanlı Devleti, donanmaya verdiği önem sayesinde kadirga türü savaşçı gemilerin de katkısıyla Karadeniz'den sonra Ege ve Akdeniz'de önemli derecede hâkimiyet sağlamaya başlamıştı.¹²

Osmanlıların Akdeniz'de etkin şekilde var olmasında savaşçı özelliğiyle öne çıkan kadirgaların önemli bir fonksiyonu vardı. Özellikle devletin güçlü olabilmek için denizlerde kendini göstermesi gerektiği anlaşıldıktan sonra, bir devlet politikası olarak kadirga denilen ve beden gücüyle hareket eden gemilere ihtiyaç daha da artmıştır.¹³ Özellikle bu konuda Marmara ve çevresinde gemi inşa faaliyetleri ciddi derecelere ulaşmış ve bunlar içerisinde Gelibolu ve Kocaeli¹⁴ gibi başkente deniz ulaşımı müsait yakın merkezlerin yanı sıra, nehir ulaşımı açısından avantaj sağlayan Sakarya ve çevresi

⁶ Bostan, 2007b, s. 7; Bostan, 2007a, s. 183.

⁷ Uzunçarşılı, 1988b, 1. Cilt, s. 285; Doğaner 1993, s. 69; Bostan, 2007a, s. 35.

⁸ Bostan 2011, s. 514.

⁹ Uzunçarşılı 1988b, 1. Cilt, s. 197; Uzunçarşılı 1988c, 2. Cilt, s. 530, Bostan 2011, s. 514.

¹⁰ İnalçık 2008 s. 140; Bostan 2007a, s. 38.

¹¹ Gencer, 1991, s. 504.

¹² Braudel 1990, s. 220-221.

¹³ Bostan 2002, s. 59.

¹⁴ Osmanlılar döneminde Kocaeli Sancağı, hem donanma için gerekli hammaddelerin temin edildiği hem de işgücünün ihtiyaç halinde sağlandığı bir bölge idi. Çünkü Kocaeli ve çevre ahalisinin denizciliğe yatkın ve gerekli teknik bilgiye sahip olması, devletin bölge ahalisini tercih etmesinde önemli bir sebepti. Gümüş 2016, s. 267.

dikkati çeken yerler arasında kendini göstermiştir.¹⁵ Gelibolu¹⁶ tersanesine bağlı gemiler sadece kadirgalardan ibaret değildi; kalyata, kayık ve at gemileri yanında kendi özel gemileriyle ihtiyaç halinde sefere katılmayı taahhüt eden tüccar gemileri de donanmanın mevcudunu teşkil eden gemiler arasında yer alıyordu.

Osmanlı donanmasında kadirgalar inşa edildikten sonra belki de işin en önemli noktasını, bu gemilerde görev yapacak kürekçi işgücünün temin edilmesi meselesi oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılda sefer zamanlarında 40-50 bin arası kürekçiye gereksinim hissedilmesi, emeğe olan talebi alenen gösteriyordu.¹⁷ Diğer taraftan 1571 senesinde İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında yenilgiye uğramasıyla donanmasını önemli ölçüde kaybetmesi ve kısa süre zarfında yeni bir donanma gücü tesis etme çabaları, kürekçi ihtiyacını daha da görünür hale getirmişti. İnebahtı yenilgisi sonrası donanmayı hızlıca inşa edebilmek için farklı işgücü kaynaklarına yönelmişti ki bunlar içerisinde işsiz güçsüz gezenler ile Çingene taifesi vardır.¹⁸ Buna ek olarak, Osmanlı donanmasının yeniden inşası ve tekrar büyümesi için 1573 yılında her yıl 100 kadirga donatılma hedefi, mürettebat gereksinimini ileri noktalara taşımış ve bunlar içerisinde özellikle kürekçi işgücü talebi açıkça hissedilmişti. Çünkü Osmanlılarda her kadirga için yaklaşık 150-200 kürekçiye ihtiyaç duyulduğu için donanmaya işgücü temin etmek her zaman güç bir problem olmuştur.¹⁹

Osmanlı Devleti'nde öncelikler sıralamasında ilklerde yer alan donanmanın işgücü meselesi, büyük önem arz ediyordu. Çünkü bu dönemde ordunun temelini donanma oluşturuyor, yönetim de bunun bilincinde hareket ediyordu. Bu noktada donanmada işgücünün istihdamı meselesinde de öncelikli olarak piyasa fiyatlarında emeğini arz edenlerin istihdamı arzulanıyor, ancak çoğunlukla da işgücü yetersiz kaldığı için devlet tarafından farklı emek arayışlarına girişiliyordu.²⁰

¹⁵ Bulunur 2018, s. 193-202.

¹⁶ Kapudan, kethüda ve kâtibin dışında kalan diğer 90 kadirga birer reis ve azaplarıyla büyük bir kadro teşkil etmektedir. Buna göre 1475 senesinde donanmada görevli 93 kadirgada, reisiyle birlikte 1174 maaşlı mürettebat bulunduğu anlaşılmaktadır. Bostan 2007a, s. 37-38.

¹⁷ “Eflâk voyvodası Petri Voyvoda'ya hüküm ki: Südde-i sa'âdet'üme olan ubüdiyyetün muktezâsınca bu bâbda gereği gibi mukayyed olup zikr olunan gemilere lâzım olan eger kürekcidür, eger sâ'iridür, her neyse mu'accelen tedârük idüp mahalline irsâl idüp...” BOA 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) 1993, Hüküm nr. 470, 29 Muharrem 966 / 11 Kasım 1559; Erim 2005, s. 180.

¹⁸ Bir Divan-ı Hümâyûn mühimme belgesinde durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Anadolu beylerbeyisine hüküm ki: Mektub gönderüb gurbet ve çengiyân tâ'ifesi tekâlîf-i örfiyeden mu'âf olmak üzere kürekci yazılmak husûsu için gönderilen hükm mücebince eğer gurbet ve cengiyândır ve eğer çingânedir ve bi'l-cümle taife-i mezbûreyi emr-i şerîfîm üzere tahrîr idirüb nevrüzdân mukaddem Tersâne-i Amireme irsâli bâbında envâ'-i mesâ'iyi cemilen vücûda getüresiz.” BOA, Divan-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), nr. 23/484, 08 Cemaziye'l-evvel (CA) 981 / 05 Eylül 1573; Kısa süre içerisinde başta Trakya ve İstanbul'da kürekçi yazılan Çingene sayısı 2415 nefere ulaşmıştı. BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 23/488, 08 CA 981 / 05 Eylül 1573; Bostan 2000, s. 289; İpşirli 1982, s. 208.

¹⁹ İnalçık 2008, s. 140; Bostan 1992, s. 196-197, 213; Bostan 2002, s. 59-60.

²⁰ İnalçık 2008, s. 148-149; Tabakoğlu 2003, s. 299-300.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

Osmanlı donanmasında kürekçiler çeşitli kaynaklardan tedarik edilmektedir. Bunlar içerisinde bir grubu, “hod-grifte” denilen kendi isteğiyle kürekçi olarak yazılan gönüllüler oluşturmaktadır. Bu grup, XVI. ve XVII. yüzyıllarda özellikle karşılamadığı sefer zamanlarında devletin belirlemiş olduğu bir bedel karşılığında, ücretli olarak görev yapmaktadır.²¹

Osmanlı Devleti’nde donanmada görevlendirilen başka önemli bir grup ise cenkçi ve leventlerden teşekkül ettirilen askerlerdir.²² Ancak bu süreçte askerler tarafından ihtiyacın karşılanamaması üzerine devlet yeni işgücü kaynaklarına yönelmek zorunda kalmıştı. Bunlar içerisinde ise en sık başvurulan yöntem, bazı kazalardaki haneleri avarız gibi vergilerden muaf tutarak bunun karşılığında ocaklık kürekçi şeklinde defterlere kaydedip, sefer zamanlarında Tersâne-i Âmire’de hazır bulunmalarını sağlamak şeklindeydi.²³ Ocaklık kürekçilerin Tersâne-i Âmire’de hazır bulunabilmesi için de ciddi bir organizasyona gereksinim vardı ve bu noktada, bazı kaza ve sancaklara önemli görevler düşmüştü.²⁴

Osmanlı Klasik Dönemi’nde donanmada kürekçi olarak görevlendirilen başka bir grup ise XVI. yüzyılın başlarından itibaren sayıları hızla artan “forsa” adı verilen gayrimüslim savaş esirleridir.²⁵ Zorunlu çalışmaya tabi tutulan grup içerisinde değerlendirilen bu esirler, kölelik sistemiyle birlikte köle tüccarlarının uhdesine girerek köle statüsüne dönüşmüştü. Daha sonra ise özellikle savaş zamanlarında kürekçi

²¹ Bostan 1992, s. 204.

²² Gencer 1999, s. 574; İlgürel 2003, s. 149.

²³ Donanmanın kürekçi ihtiyacı için 50 avarız hanesine 1 kürekçi yazılıyordu. Sahillioğlu 1991, s. 108; Hicri 1067 (1560) yılına ait bir kaynaktan, Anadolu ve Rumeli’de bazı kazalarda devletin belirlemiş olduğu hizmetleri yerine getirmek için bazı vergilerden muaf olanlar belirtilmekteydi. Bu hizmetler içerisinde ocaklık kürekçi olarak kaydedilenler de bulunmaktaydı. BOA, MAD, nr. 2749; BOA, MAD, nr. 7071; BOA, MAD, nr. 9846; “*Cemâ’at-i Kefere-i Kürekciyân, dermahalle-i Eski-Gelibolu, tâbi’-i Kethudâ Todor veled-i Aleksî Kürekçilik hizmetin iderler. Harâc ve ispençe virürler. Hâssa-i hümâyün için zabt olunur. ‘Avarız-ı divaniyyeden mu’af ve müsellemlerdir ve tasarruflarında olan mülk bâğlarından ve bâğçelerinden ki el-an tasarruflarındadır oşr ve harac virmezler ve evlerine getürdükleri hamrdan gümrük alınmaz...*” BOA 75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (915/1519-I) 2009, s. 78.

²⁴ Kürekçi gönderilmesi hususunda Teke, Kengırı, Sultanönü, Alâiye, Bolu, Kastamonu, Karahisâr-ı Sâhib, Hüdevendigâr, Biga, Karesi, Aydın, Menteşe, Hamidili, Amasya, Çorum, Canik, Karahisâr-ı Şarkî, Midilli ve Rodos beylerine, Sivas Beylerbeyine, Ankara Sancağı için Anadolu Beylerbeyine, Kütahya Sancağı için Şehzâde Selim Lalasına ve Saruhan Sancağı için Şehzâde Murad Lalasına hükümler ve görevliler gönderildiği; kadınların ve görevlilerin kendi hallerine bırakılmaması ve bu işi yakından takip ederek kürekçileri göndermeleri hususunda bkz. BOA 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 757, s.130; BOA, İE.BH, nr. 3/244, 25 Şaban 1033 / 12 Haziran 1624; BOA, İE.BH, nr. 3/231, 28 Receb 1033 / 16 Mayıs 1624; BOA, İE.BH, nr. 2/200, 14 Safer 1057 / 21 Mart 1647; BOA; Anadolu kadılıklarından tayin olunan miktarda kürekçinin ivedi olarak gönderilmesi hakkında bkz. BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 6/714, 26 Ramazan 972 / 27 Nisan 1565; Tersane-i Âmire Emîni tarafından kürekçilerin tersaneye sorunsuz şekilde ulaştırılması, ilgili kadınlara bildirilmekteydi. BOA, İE.BH, nr. 1/76, 13 Zilkade 1060 / 07 Kasım 1650.

²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 64/224, 28 Muharrem 996 / 29 Aralık 1587; Yıldız 2012, s. 31; Bostan, 2002, s. 60;

ihtiyacının bir kısmı köle tüccarları vasıtasıyla bu kölelerden karşılanmıştı.²⁶ Ayrıca bu süreçte askerler, birtakım vergilerden muaf olan reaya, savaş esirleri ve köleler dışında zorunlu işgücüne tabi tutulanlar içerisinde mahkûmlar, yeni bir işgücü kaynağı olarak dikkat çekmeye başlamıştı.²⁷

Netice itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de sınırların genişlemesine bağlı olarak donanmaya ihtiyacının artması ve dönemin gemi teknolojisinin de kadırga olarak ifade edilen kürekçi gemilerden müteşekkil olması, çok sayıda kürekçiye gereksinim doğurmuştur. Bu noktada acil ihtiyaç nedeniyle kürek mahkûmlarının alternatif işgücü kaynakları arasında değerlendirilmeye başladığı anlaşılmaktadır.

2. Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Temin Yöntemi Olarak Kürek Mahkûmiyeti ve Bunun Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde adi suçlar ve hürriyet kısıtlayıcı cezalar içinde en sık müracaat edilen olması nedeniyle kürek cezası mahkûmiyetleri, suç işleyen kişinin almış olduğu hapis cezasının gemilerde kürek çektirilerek yerine getirilmesini ifade etmektedir.²⁸ Uygulamadan hareketle Osmanlılarda kürek cezası, donanma gemilerinde çekilen bir ceza gibi algılanmış olsa da sadece bununla sınırlı değildi; aynı zamanda çeşitli yük taşıyan gemilerde kürek cezası çeken mahkûmları da kapsamaktaydı.²⁹ Hatta 1839'da başlayan Tanzimat dönemiyle birlikte kürek cezası mahkûmiyeti, diğer kamu hizmetlerine de uyarlanmaya çalışılmıştı. Nihayetinde işin niteliğinden dolayı fiziksel güç ve kuvvet yanında belli bir çalışma disiplini gerektirdiği için kürek cezası, hapisten daha ağır bir cezalandırma türü olarak kabul ediliyordu.³⁰ O halde Osmanlılarda kürek cezası mahkûmiyeti, kamuya yararlı hizmetlerde çalıştırılmayı ifade eden hukukî ve iktisadî boyutu bulunan bir kavram olarak dikkati çekmiştir.

Osmanlılarda kürek mahkûmlarını da içeren alternatif işgücü kaynaklarına müracaat, özellikle XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi ve denizlerde hâkimiyet sağlamasıyla birlikte kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştı. Süreç içerisinde donanmada çok geniş bir kürekçi mürettebatının bulundurulması gerektiği için diğer alternatif işgücü kaynaklarına ek olarak mahkûm emeğine de müracaat edilme yoluna gidilmişti.³¹ Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde kürek mahkûmiyetleri, arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre ilk önce XVI. yüzyılın ortalarından itibaren başlamış, kadırga gemilerinin donanmada önem

²⁶ İncalcık 2008, s. 140-141; Gencer 1999, s. 574.

²⁷ Heyd 1969, s. 650; "Kapudânım Vezîr Piyâle Paşa'ya hüküm ki: Hâliyâ Anabolı muhâfazasıçün ta'yîn olunan kaliteye kürekci lâzım olduğu i'lâm olunmağın ol cânibde olan mücrimlerden dahı mezkûr kaliteye kifâyet mikdârı mücrim tedârik idüp koyup muhâfaza için ol cânibe irsâl eylesesin." BOA 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) 1998, Hüküm nr. 1012, 03 Rabîu'l-evvel 975 / 07 Eylül 1567; BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 19/294, 07 Şevval 980 / 10 Şubat 1573.

²⁸ Cin ve Akyılmaz 2013, s. 284; Yıldız 2012, s. 30.

²⁹ Kılınc 2015, s. 534.

³⁰ Avcı 2002, s. 138-139

³¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı suçluların kürek cezasına çarptırılma usulünün ilk olarak 1550 yılında başladığı anlaşılmaktadır (bkz. Bostan 2002, s. 59-60).

*Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına
Dair Bazı Tespitler*

kazanmasına paralel olarak özellikle 1556 yılından itibaren düzenli bir şekilde artış göstermiştir.³²

Osmanlı Devleti'nde zorunlu çalıştırma kapsamında kürek cezasının başlaması ve yaygınlık kazanmasında, XVI. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Akdeniz ve çevresinde etkin olmak isteyen Venedik ve İspanya gibi denizci ülkelerin donanmadaki envanterini arttırması ciddi anlamda etkili olmuştur.³³ Bunun yanı sıra 1571 yılında İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğramasıyla hızla yeni bir donanma oluşturulması zorunluluğu da alternatif işgücü kaynakları içerisinde kürek mahkûmlarına talebi açıkça göstermiştir.³⁴ Böylece işgücüne duyulan gereksinimden dolayı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın bir ceza hâline gelen kürek, bu mağlubiyetten sonra, işgücü arz sıkıntısı nedeniyle daha da önem kazanmaya başlamıştır.³⁵

³² BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 2/269, 08 Cemaziye'l-ahir 963 / 19 Nisan 1556; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 2/1771, 1772, 1773, 10 Rabiu'l-ahir 964 / 10 Şubat 1557; "Ağriboz Sancağı kâdılarına hüküm ki: Hâliyâ taht-ı kazânuzda bi-hasebî'-er'-i-erif cerimesi sâbit ü zâhir olan ehl-i fesâd ve mücrimleri salb [ü] siyâsete müstahakk olanlardan gayrı, mücrimleri sûret-i sicilleri ile bile Anaboli kapudanına teslim olunmasın emr idüp buyurdum..." BOA 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), 1993, Hüküm nr. 300, 25 Safer 966 / 07 Aralık 1558.

³³ "Rodod begine hüküm ki: Anadolu cânibinde emr-i serifüm ile ehl-i fesâd teftiş olunup ba'zı kimesneler ele gelüp ehl-i fesâd oldukları sâbit ü zâhir olup ... Rodos'da küreğe kosulup istihdâm olunmak için sana gönderildi." BOA 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Hüküm nr. 414, Fi 9 Muharrem sene 967 / 11 Ekim 1559; ayrıca bu defterdeki 113, 300, 708 ve 1576 numaralı hükümler de kürek cezalarını kapsamaktadır; 5 Numaralı Mühimme Defteri'nde kürek cezasına yönelik 272, 579, 825 ve 826 numaralarda hükümler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), 1993; Kürek cezası Osmanlılara Venediklilerden geçmiş olmalıdır. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti denizcilik sahasında Akdeniz'de egemen olan Venediklilerle mücadele ediyordu ve donanmasını büyütme gayreti içindeydi. Diğer taraftan da İslâm hukukunda kürek cezasının yeri bulunmamaktadır (bkz. İpşirli 1982, s. 206, 207); Mahkûmların kürek cezası kapsamında gemilerde istihdam edilmesine dair ilk uygulama örneklerine İtalya'da rastlanıldığı kabul edilmektedir. Bu kapsamda XIV. yüzyıldan itibaren Venedik donanmasında, XV. yüzyılda ise Floransa donanmasında kürek mahkûmlarına başvurulduğu ifade edilmektedir. Vito ve Lichtenstein, 2013, p. 296-297; XVI. yüzyılda ise hem İspanyol hem de Kanuni devri Osmanlı donanmasında kürekçi mahkûmların yer almaya başladığı bilinmektedir. Kamen, 1969, p. 304-305; Ayrıca donanmada kürekçi mahkûmlara Fransa'nın daha geç müracaat etmesine rağmen özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa devletleri içerisinde kürekçilerin en etkili kullanımının Fransız donanmasında olduğu kabul edilmektedir. Bamford, 1959, p. 31-48; Vito ve Lichtenstein, 2013, p. 297.

³⁴ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 30/849, 02 Safer 985 / 21 Nisan 1577.

³⁵ Daha önce idam ve dayak gibi cezalara verilmeyen kürek cezası, Mart 1572 tarihli bir mühimme defterinde geçen kayıtlara göre Osmanlı filosunun Lepanto deniz savaşında imha edilmesinden dört ay sonra, devletin acil işgücü ihtiyaçlarından dolayı verilmişti (bkz. Heyd 1969, s. 651); Ayrıca kürek cezası mahkûmiyetlerinde had suçları kapsamında, dinden dönme suçu işleyenlerin ıslah-ı nefis oluncaya kadar gemilerde kürek cezası çekmesine dair hükümler de bulunmaktadır. BOA, *İbnülemin Dâhiliye (İE.DH)*, nr. 26/2355, 26 Cemaziye'l-ahir 1117 / 15 Ekim 1705; Diğer taraftan yol kesme ve eşkıyalık hadiselerinde hüküm alanların da kürek cezasına mahkûm edildiği görülmekteydi bkz. BOA 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632)), 2002, Hüküm nr. 114/572, Fi 11 Cemaziye'l-ahir 1040 / 15 Ocak 1631.

Nihayetinde kürek mahkûmlarından donanmada beklenen iktisadî faydanın görülmesinin, mahkûmlardan yararlanma düşüncesinin yaygınlaşmasına önemli etki yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sürecin çok boyutlu bir organizasyonu gerektirmesi ve bu kapsamda kürek mahkûmlarının hazır bir işgücü kaynağı haline gelinceye kadar belli bir yargılama sürecinden geçmiş olmaları, Osmanlı hukuk sisteminin de sürecin önemli bir parçası olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

3. Osmanlılarda Kürek Mahkûmiyetinin Hukukî Çerçevesi

Osmanlı'da bir devlet politikası olarak mahkûmların emeğine müracaat edilmesi, bir devlet politikasının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamunun ihtiyaçlarını öncelik sıralamasında başa koyan bu politikaya göre donanmada ortaya çıkan acil işgücü ihtiyacı, aynı zamanda hukukî bir boyut da taşımaktadır ve burada devlete düşen görev, kamunun işgücü ihtiyacını hukuk sistemi çerçevesinde çözüme kavuşturmasıdır.

İslâm ve Osmanlı hukuk sisteminde kürek cezasına aralarındaki münasebete göre çeşitli şekillerde hükmedilebilmektedir. Bunlardan ilki, bir suçun doğrudan doğruya karşılığı olarak kürek cezasının verilmesidir ve buna “aslî ceza” denilmektedir.³⁶ Osmanlılarda eşkıyalık yapanların yakalanması halinde “... mu'tâd-ı kadîm ve kânûn üzre...” denilerek doğrudan kürek cezası verilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.³⁷

İkincisi, aslî cezanın infaz imkânı olmayınca onun yerine geçen bedel cezadan veya aslî cezaya ilave olarak verilebilen ek cezadan söz edilmektedir ve buna da “bedelî ceza” adı verilmektedir. Bedelî ceza, kısas gibi aslî bir cezanın tatbik edilememesi halinde onun yerine geçen kürek cezasını kapsamaktadır.³⁸

Üçüncüsü, hâkim tarafından aslî bir ceza yanında ayrı bir cezaya daha başvurulması bunun da ayrı bir mahkeme kararı ile belirtildiği “tekmîlî” adı verilen tamamlayıcı cezalardır. Bu ceza, had cezası uygulanan suçluya akabinde kürek cezası verilmesi gibi durumları kapsamaktadır.³⁹

Dördüncüsü ise “tâbî” cezalar olup ceza mahkûmiyetinin sonucu ortaya çıkan ve ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyulmaksızın kendiliğinden gündeme gelen ek cezalardır.⁴⁰ “Tebeî” olarak da ifade edilen bu cezanın Osmanlı Devleti'nde kürek cezası şeklinde uygulanmasına yönelik örnekler şu ana kadar rastlanmamıştır. Buna karşı kürek cezasının yaygın olarak aslî ve bedelî ceza şeklinde, çok az da olsa tekmîlî şeklinde, bedeni ve hürriyet kısıtlayıcı bir ceza olarak uygulandığı dikkati çekmektedir.⁴¹

Osmanlılarda kürek cezası uygulamaları, ağırlıklı olarak örfî hukuk içerisinde ta'zir tatbikatı çerçevesinde karşılık bulmaktadır. Cezanın şekil ve miktarının belirlenmesinde ise suçun türü ve büyüklüğü, suçlunun hâli ve yol açtığı zararlar suçun

³⁶ Aslî cezalar; öldürme suçu için kısas, hırsızlık suçu için el kesme gibi suçun doğrudan doğruya karşılığı olan cezalardır. Bardakoğlu 1993, s. 473; Tekin 2020, s. 110; Avcı 2018, s. 116.

³⁷ Kılınç 2015, s. 537-538.

³⁸ Bardakoğlu 1993, s. 473; Avcı 2016, s. 644-645.

³⁹ Tekin 2020, s. 110; Kılınç 2015, s. 538; Avcı 2016, s. 653-654.

⁴⁰ Tekin 2020, s. 110; Avcı 2016, s. 646.

⁴¹ Kılınç 2015, s. 538.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

işlenmesine etki eden bütün unsurlar dikkate alınmaktadır.⁴² Suçluların cezalarının küreğe çevrilmesindeki yetki, örfî hukuktan kaynaklanan ulû'l-emrin takdir yetkisinden dolayı doğrudan hükümdara aittir ve bu yetki, Divân-ı Hümâyûn tarafından kullanılmaktadır. Divân-ı Hümâyûn adına ise kazasker tarafından suçlu hakkında kadılar tarafından yazılan gerekçeli rapordan (suret-i sicil) yola çıkılarak durum değerlendirilip, karara bağlanmaktadır.⁴³

Osmanlı hukuk sisteminde ta'zîr cezasını gerektiren haller belli kriterlere sahip olsa da dönemin koşulları belirleyici olabiliyordu. Bu sebeple işgücüne duyulan gereksinim dönemlerinde devletin ihtiyaçları doğrultusunda ta'zîr kapsamında verilen kürek cezalarında artışlar kaydedilebiliyordu⁴⁴ Ayrıca bu cezaların genellikle gayrimüslimlere uygulandığı şeklindeki kanaat da artık XVII. yüzyılda değişmeye başlamış ve bu dönemde Müslüman çeşitli meslek mensuplarına verilen kürek cezaları içerisinde esnaf ve tüccarlar önemli yer tutmuştu. Esnaf ve tüccara verilen cezalar genel olarak narha aykırı davranarak mal satmak, ürünün kalitesini bozmak, kalpazanlık yapmak gibi ticaret ahlakına ve esnaf nizamına uygun olmayan davranışlardı. Özellikle İstanbul esnafı içinde bu tür davranış sergileyenler, donanmanın işgücü kaynaklarından birini teşkil etmişti.⁴⁵ Kürek cezasına mahkûm edilen başka bir grup ise devlet hizmetinde görev yapıp resmî evrakta sahtecilik yapan, sahte evrak tanzim eden, rüşvet aldığı tespit edilen ve görevini kötüye kullanan görevlilerdi.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin adli sürecine göre yapılan yargılamanın nihai aşamasında, bir suçluya kürek cezası hükmedilirken öncelikli noktaların başında, işlenen suçun sübut etmesiydi. Bunun için yapılan yargılama sürecinin eksiksiz şekilde yerine getirilmesi oldukça önemliydi.⁴⁷ Başka bir nokta ise kürek cezasına tabi tutulacak suçlunun çalışmaya muktedir olmasıydı. Nitekim yargılamada hüküm kurulurken suçlunun hasta, yaşlı ve çocuk olmamasına dikkat ediliyordu. Diğer taraftan cezasını donanmada kürek çekmek suretiyle ifa eden bir suçlunun ağır bir hastalığa yakalanması ve yaşlanması nedeniyle çalışamaz hale gelmesi durumunda, bu cezaların yetkili organlar tarafından kaldırılması ya da başka tedbir türlerine dönüştürülmesine de rastlanılıyordu.⁴⁸ Bunun

⁴² Başoğlu 2011, s. 200.

⁴³ Osmanlılarda kürek cezasının uygulanmasıyla ilgili bazen genel mahiyette hükümler çıkarılır, bazen da küreğe konulması kararlaştırılan suçlular doğrudan belirtilerek, bunların İstanbul'a gönderilmesi istenirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. İpşirli 2019, s. 113.

⁴⁴ Aydın 2004, s. 41.

⁴⁵ Demirtaş 2010, s. 340-343; Osmanlı Devleti'nde başta ekmek olmak üzere temel tüketim maddelerinin karşılanmasında oldukça düzenli işleyen işe sistemine ve esnaf nizamına aykırı hareket edenlere, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılın ortalarında da ağır cezalar uygulanmaktaydı. Örneğin, fırıncı esnafı nizamnamesine aykırı olarak tartısı ve hammaddesi bozuk ekmek yapan Agop, Karabin ve Tarpo adlı esnaf, kürek cezasına çarptırılmıştı. BOA, A.MKT, nr. 31/91, 30 Zilkade 1261 / 30 Kasım 1845.

⁴⁶ İpşirli 1982, s. 211; Bostan 1992, s. 213.

⁴⁷ BOA, MAD7, nr. 2324, 29 Rabiu'l-ahir 976 / 21 Ekim 1568.

⁴⁸ "...Yuvan Elyo nâm esir otuz yıl mikdârı Rodos kadırgalarında kürek çekip mirîye külli istikâmet üzre hizmet edip hâlâ pîr-i nâ-tüvân olup kânûn-ı kadîm üzre üç yıl hizmeti tamâm olduktan sonra âzâd olup eline itknâmesi verile.." bkz. Galata Şer'iyye Sicilleri 15, Cilt 34, nr. 91b-1;

yanı sıra süre bakımından, gemilerde bilfiil çalışan kürek mahkûmlarının ceza sürelerinin müebbet olarak değil, donanmanın ihtiyacı doğrultusunda uygun görülen süre zarfıyla sınırlı olmasına özen gösteriliyordu.⁴⁹

Osmanlılarda farklı suç türlerinden hüküm almış kişilere “kürek cezası” adıyla bir suçtan mahkûm olmuş kişiye yüklenen hizmet, ismiyle o denli bağdaştırılmıştır ki, özellikle klasik dönemde ceza uygulamalarında karşılığını bulan bu uygulama, Tanzimat sonrası çıkan ceza kanunnamelerinde ağır işlerde çalıştırma cezasını kapsayacak şekilde yine “kürek cezası” ifadesiyle kullanılmıştır.⁵⁰ Özellikle 1840 ve 1851 ve 1858 ceza kanunlarında yerini alan kürek cezaları, artık ta'zir cezalarını gerektiren suçların dışında birçok suç grubuna verilmeye başlanmıştı. Bu dönemle had ve kısas kapsamında değerlendirilen hırsızlık, gasp ve yol kesme gibi had suçları ile özellikle kısas gerektiren adam öldürme suçları da kürek cezası kapsamına girmişti.⁵¹ Kanunda yer alan bu ibareler, kürek cezası mahkûmiyetlerinin yaygınlaşmasına açıkça etki yapmıştı.

Tanzimat ile başlayan yenileşme döneminde mahkûm emeğini ilgilendiren diğer bir düzenleme de pranga cezasıydı ve artık kürek yanında pranga cezaları da ortaya çıkmaktaydı. Bu ceza, yeni kanunlara göre kürek cezasından bir derece hafif suçlara verilirken, kürek cezasıyla birlikte de verildiği oluyordu. Nitekim 1851 tarihli ceza kanununda birinci fasıl madde 13'te suçlu "küreğe ve prangaya", madde 11 ile ikinci fasıl madde 5'e göre suçlu "İstanbul'da ise küreğe, taşrada ise prangaya vaz' olunarak süflî hizmetlerde kullanıla" ifadesi dikkat çekicidir.⁵² Yine 1858 tarihli ceza kanununun 19. maddesi kürek cezasını: "Kürek, ayaklarında demir olduğu hâlde, hidemât-ı şakkada kullanılmaktır" şeklinde tarif ederek, kürek cezasının donanma dışındaki kamuya yararlı diğer hizmetlerde prangalı şekilde uygulanmasının önünü açmıştı. Ayrıca kanun bu cezayı müebbet (madde 20) ve muvakkat olarak (madde 21) ikiye ayırmış, muvakkat küreğin süresini 3-15 sene olarak belirlemiştir.⁵³ Böylece bu yeni düzenlemelerle birlikte

BOA, *İ.MVL*, nr. 56/29, 02 Safer 1264 / 09 Ocak 1848; BOA, *A.MKT.* nr. 128/54, 12 Cemaziye'l-ahir 1264 /16 Mayıs 1848; BOA, *BEO*, nr. 301/22521, 16 Rabiü'l-ahir 1311 / 27 Ekim 1893.

⁴⁹ BOA 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 417, Fi 7 Cemaziye'l-evvel 975 / 09 Kasım 1567.

⁵⁰ Kılınç 2015, s. 534.

⁵¹ BOA, *İ.MVL*, nr. 7/104, 05 Cemaziye'l ahir 1256 / 04 Ağustos 1840; BOA, *A.MKT.MVL*, nr. 12/21, 19 Muharrem 1265 / 15 Aralık 1848; BOA, *A.MKT.MHM*, nr. 3/94, 29 Rabiü'l-ahir 1264 /04 Nisan 1848; Ayrıca eşkiyalık, yol kesme gibi hadiselere karışmış olanların yedi yıl kürek cezasına ve ceza infaz edildikten sonra da münasip başka bölgelere iskân edilmeleri kararına varılmaktaydı. BOA, *A.MKT.AMD*, nr. 28/37, 29 Safer 1267 / 03 Ocak 1851; diğer taraftan XIX. yüzyılda diyeti alınmak ve mağdurlara ödenmek suretiyle kısas cezalarının küreğe çevrilmesi, bir ceza infaz usulü hâline gelmişti bkz. BOA, *A.MKT.MVL*, nr. 55/88, 16 Zilkade 1268 / 01 Eylül 1852; BOA, *A.MKT.MVL*, nr. 56/19, 22 Zilkade 1268 / 07 Eylül 1852.

⁵² Avcı 2002, s. 143; Şentop 2004, s. 88; Mahkûmun ayağına pranga denilen demirin bağlanması suretiyle verilen kürek cezası, 1858 tarihli kanunun 19, 20, 21, 57, 58, 60, 62, 174. ve 175. maddelerinde ayrıntılarıyla belirtilmişti. Akgündüz 1999, s. 11; Akgündüz 1987, s. 171-172.

⁵³ 1858 Tarihli ceza kanunnâmesininin 19-21. maddeleri kürek cezasını ayrıntılarıyla düzenlemektedir. Buna göre 19. madde: "Kürek, ayaklarında temir olduğu hâlde hidemât-ı şakkada kullanılmaktır. Kürek cezasına müstahak olan şahs hakkında teşhîr usulü dahi icrâ olunur. Şöyle ki; cezaya hükm iden divân mazbatasının bir hülâsası gayet kalın hurûf ile yazılıb mücâzât olunacak şahıs bulunduğu şehrde bir meydâna veyâ memerr-i nâs olan bir mahalle

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

mahkûmlar, Tersâne-i Âmire'de yer alan gemi inşa tezgâhları başta olmak üzere bahriye bünyesindeki çeşitli inşaatlarda ihtiyaç hissedildikçe, bir işgücü kaynağı olarak rol oynamaya başlamışlardır.

4. Osmanlı Bahriyesinde Kürek Mahkûmlarının İstihdam Edilmesi

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık bir devlet politikası haline gelmeye başlayan donanma hizmetlerinde kürek mahkûmlarına başvurma uygulaması, suç işleyen bir kişinin mahallinde yargılanmasından başlayarak, suçlunun mahkûmiyete hükmedilmesi ve oradan da devletin organizasyonu çerçevesinde acil ihtiyaç hissedilen donanmaya teslim edilmesine kadar bir organizasyon sürecini içermektedir.⁵⁴ Bu organizasyonun en temel unsurlarını devletin merkez ve taşra teşkilatı meydana getirmektedir. Organizasyonun merkezi ayağını padişahın başlamak üzere onu temsilen Dîvân-ı Hümâyûn, donanma komutanı kapudan-ı derya ve ona bağlı olan tersane ricâli oluşturmaktadır. Organizasyonun yerel ayağı ise devletin en önemli teşkilatlarından kadılık müessesinden meydana gelmektedir.⁵⁵

Osmanlılarda kürekçilerin temin edilme sürecinde merkez teşkilatın belirleyici bir rolü vardı. Buna göre mahkûm (mücrim) işgücü talebi önce merkezden yerel birimlere iletilmekte, oradan da devletin yerel teşkilatından merkez teşkilatına doğru ilerleyen bir iş akışı söz konusu olmaktadır. Yerelde organizasyonu icra eden kadılar, devletin merkez teşkilatının doğrudan muhatabı konumundaydı. Çünkü talimatlar doğrudan kadılara hitaben yazılır, yazılan bu talimatlarda sıralanan belli suçları işleyenlerin yargılamalarının tamamlanarak, gerekçeli raporlarıyla (suret-i sicillerle) birlikte İstanbul'a gönderilmesi

götürülüb işbu hülâsa göğsüne konularak iki sâat orada tevkîf ve halka irâ'e olunduktan sonra ayaklarına temir konularak mahall-i mücâzâtına gönderilir. On sekiz yaşından aşağı olan ve yetmiş yaşından ziyâde bulunan ashâb-ı cinâyet işbu teşhîr kâ'idesinde mu'âf tutulur." 20. madde: "Mü'ebbeden kürek, ba'de't teşhîr devletçe ta'yîn olunacak mahallerde câninin ayaklarında temir olarak ilâ vefâtihî hidemât-ı şâkkada istihdâm olunmasıdır." 21. madde: "Muvakkat kürek, kezâlik ba'de't teşhîr devletin ta'yîn edeceği yerlerde üç seneden on beş seneye kadar temîrbend olarak hidemât-ı şâkkada kullanılmaktadır. Fakat beş seneden aşağı olan kürek cezâsı mahallerinde dahi icrâ olunabilir." Düstur, Tertib 1, Cilt 1, s. 540-541; Hidemât-ı şâkka; 1858 tarihli ceza kanununda mahkûmların toprak kazmak ve taş taşımak gibi zahmetli ve ağır işlerde çalıştırılmasını ifade etmektedir. Devellioğlu 2013, s. 1140; Avcı 2002, s. 142, 143.

⁵⁴ "İmroz ve Lapseki kâdisına hüküm ki: Taht-ı kazânuzdan vâki' olub ele gelen mücrimleri vesâyir ehl-i fesâd ve şenâ'atı üzerlerinde sübût bulan cerimelerinin sûret-i sicilleri ile südde-i sa'âdetime gönderilmek emr idüb buyurdum ki; ehl-i fesâd ve şenâ'at vesâyir mücrimleri üzerlerinde sübût bulan cerimelerinin vesâyir fesâd ve şenâ'atlerinin sûret-i sicilleriyle müşârin-ileyh çavuşuma mukayyed ve mahbûs koşub gönderesin ki küreğe konula." BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 23/588, 12 Muharrem 981 / 14 Mayıs 1573; "Anabolı Kapudânı Pervîz zîde kadruhûya gönderilmesin emridüb buyurdum ki: Vusûl buldukda, anun gibi ehl-i fesâd ü şenâ'at -ki, şer'an katlolunmaları lâzım gelmeye- müşârun-ileyhe gönderesin ki, gemisine koyup istihdâm eyleye..." BOA 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, Hüküm nr. 686, 14 Receb 975 / 14 Ocak 1568.

⁵⁵ Tersane ricâli hakkında bakınız Bostan 2011, s. 515.

istenir ve son karar burada verilirdi.⁵⁶ Ayrıca İstanbul'a gönderilen suçluların kaçmaması için güvenilir kimselerin suçluya refakat etmesi ve kaçmasının önlenmesi için sıkı biçimde tembih edilir, suçlunun kaçması durumunda refakat edenlerden başlanmak üzere sorumlular hakkında gerekli cezalandırma işlemlerinin yapılacağı belirtilirdi.⁵⁷ Diğer taraftan örfî hukukun ulü'l-emre vermiş olduğu yetki doğrultusunda, suçluların cezası küreğe çevrildikten sonra verilen karar ve dikkat edilmesi gereken hususlara ilişkin talimatlar, resmi yazı ile tersane kethüdalığı makamına bildirilirdi.⁵⁸ Bunlar içerisinde özellikle kürek cezasına hükmeden merkezi makam tarafından salıverilme kararı verilmeden kesinlikle serbest bırakılmaması tembih edilmekte olup buna ilişkin bir ferman şu şekilde ifade edilmektedir:

*“Tersâne-i Âmire kethüdâsı vekiline hüküm ki: Edirne kazâsına tâbi derbend-i kebîr karyesinde sağırların sırka ve götürüb Edirne'de fûruht iderken ahz olunan Deviber nam zimminin tersâne-i âmirem sefinesinde küreğe vaz olunması itikzâ itmekle imdi zimmi-i mezbûr küreğe vaz olunub fermân sâdır olmadıkça itlâk olunmaya deyu yazılmışdır.”*⁵⁹

Osmanlı hukuk sistemi doğrultusunda kürek cezasına hükmedilen suçlular (mücrimler), ekseriyetle Haliç kıyısında yer alan Tersâne-i Âmire zindanına teslim edilirdi. Burada toplanan mahkûmlar, kapudan-ı deryanın onayı doğrultusunda bir müddet hapsedilerek, ihtiyaç vukuunda gemilere gönderileceği zamanı beklerdi. Gemisine kürekçi lazım olan kaptanlar ise durumlarını merkeze bildirerek, buradaki suçlulardan kendilerine kürekçi verilmesini sağlardı.⁶⁰ Normal usullerle bu şekilde işleyen sistem, acil ihtiyaç ortaya çıktığı zamanlarda mahkûmların Tersâne-i Âmire'ye gönderilmeden doğrudan ihtiyaç duyulan görev mahalline sevk edilmesi şeklini alır ve suçlu oraya teslim edilerek küreğe konulduğuna dair “temessük”ün İstanbul'a gönderilmesi istenirdi.⁶¹ Nitekim bu durum bir belgede şu şekilde ifade edilmektedir:

⁵⁶ BOA 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, Hüküm nr. 113, 300, 708; BOA 5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566, Hüküm nr. 272, 579, 825 ve 826.

⁵⁷ “Mahrûse-i Edirne'den Kavala'ya varınca yol üzerinde vâkı' olan kâdîlara hüküm ki: ... Her kankunuzun taht-ı kazâsına vâsıl olursa yolda ve izde ve menâzil ü merâhilde beklemek için kifâyet mikdârı âdem çıkardıp bekletdüresiz. Husûs-ı mezbûr mühimdir; onat vechile mukayyed olup ihmâlden hazer idesiz.” BOA 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569, Hüküm nr. 947; Diğer taraftan 1701 tarihli başka bir belgede bu durum şöyle ifade edilmektedir: “Edirne'den Kütahya'ya ve andan Soma'ya varınca yol üzerinde vâkı' olan kadîlara ve yenicîleri serdarları ve kethüdâ yerleri ve 'ayân-ı vilâyete hüküm ki: Hâlâ emekdârlarından ... Mehmed zîde kadrühü ile irsâl olunan beş nefer mücrimler her hanginizin taht-ı kazâ-i hükümete varub dâhil olurlar ise mahfuz mahalde kondurub ve bekledüb firâr ve gaybet itdirilmemek üzere hıfz iderek mahall-i me'mura irsâl eylemek üzere şurutuyla yazılmışdır.” BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 111/2043, Fî evâsıtı (ayın ortaları) Muharrem sene 1113 / Haziran 1701; İpşirli 2019, s. 113.

⁵⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 111/2255, Fî evâ'ili (ayın başları) Rabîu'l-evvel sene 1113 / Ağustos 1701.

⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 111/2191, Fî evâhiri (ayın sonları) Safer sene 1113 / Temmuz sonu-Ağustos başı 1701

⁶⁰ Bostan 1992, s. 218; ; İpşirli 2019, s. 113; Gökbilgin 1977, s. 109.

⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, nr. 24/285, Tarih: 981 / 1573-1574; İpşirli 2019, s. 113.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

“Bagdad beglerbegisine hüküm ki: Basra beglerbegisi südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb vilâyet-i Basra’da olan donanma-yı hümâyûna kürekçi lazım idüğün bildirmegin taht-ı hükümetinde vâkı’ olan mücrimleri ele getirüb sûret-i sicilleri ile göndermek emr idüb buyurdum ki vardukta beglerbegilikle müte’allik vâkı’ olan mücrimlerden küreğe müstahakk olanları ele getirüb dahi üzerlerinde sübût bulan cerimelerin sûret-i sicilleriyle yarar ademlere koşub Basra’ya gönderesin ve koşub gönderdikleri ademlere muhkem tenbih eylesesin ki yolda gayb etdirmekten hazer ideler yohsa neticesi kendülere âid olur ana göre onat hıfz eyleyeler.”⁶²

Yine İnebahtı yenilgisi sonrası donanmanın ortaya çıkan acil kürekçi ihtiyacına istinaden başka bir belgede: “Selanik begine ve kadısına hüküm ki: Livâ-i mezbûrda ehl-i fesâd ve şenâat olub ele girüb fesâd ve senâatleri sâbit ve zâhir olan mücrimler kürege virilmesin emr idüb buyurdum ki varıcak bu husûsa mukayyed olub taht-ı hükümetinizde ele girüb fesâd ve şenâatleri sâbit ve zâhir olan kimesneleri kaç nefer ise Egriboz begi yanında olan kadırgalara viresin...”⁶³

Osmanlı klasik döneminde donanma gibi stratejik alanda belli bir düzene sahip olan kürek mahkûmu temin sürecinde, İstanbul’a ulaşımı elverişli olan iç bölgeler ile imparatorluğun deniz kıyısında bulunan sancak ve kazalarına oldukça önemli görevler düşmekteydi. Bunlar içerisinde Trakya ve Balkanlar ile Marmara Denizi çevresi,⁶⁴ Batı Karadeniz ve Karadeniz kıyıları,⁶⁵ Batı Anadolu, Ege Adaları ve Akdeniz’i içine Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı yerleşim birimleri dikkati çeken başlıca yerler arasında sıralanıyordu.⁶⁶ Yine bunun yanı sıra ihtiyaç halinde çok daha uzak bölgeler olan Suriye, Irak ve Mısır gibi coğrafyadan da ta‘zir cezası gerektiren suçluların cezası kürek cezasına dönüştürülerek Tersâne-i Âmire’ye sevki sağlanır ve Tersâne-i Âmire görevlileri nezaretinde donanma gemilerindeki görevli personele ilgili evraklarıyla teslim edilirdi.⁶⁷

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve acil işgücü ihtiyacına bir çözüm olarak ortaya çıkan mahkûm istihdamı politikası, kısa süre içerisinde imparatorluk genelinde yaygın bir uygulama halini almıştı.⁶⁸ Nihayetinde kısa sayılabilecek bir sürede

⁶² BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 24/228, Tarih: 981 / 1573-1574.

⁶³ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 23/562, 588, Tarih: 981 /1573-1574

⁶⁴ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 23/588, 981 / 17 Cemaziye’l-ahir 981 / 14 Ekim 1573; “*Bi’l-fil kapudanın olan vezir el-Hâc Hüseyin paşaya hüküm ki: ...Edirne zindanında mahbûs olan dört nefer mücrimleri kürek çekmek üzere tersâne-i amiremde sefineye vaz eylesesin deyu yazılmışdır.*” BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 111/549-1918, Fi eva’ili (ayın başları) Zilhicce sene 1112 / Mayıs 1701.

⁶⁵ “...*Bolu canibinden ba’zı mücrim adına kimesneler irsâl olunmuşlar... Vusûl buldukda zikr olunan mücrimleri her kimler ise isimleri ve cerimeleri ne ise yazub defter iyleyüb südde-i sa‘âdetime gönderesin.*” BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 23/534, Tarih 981 / 1573-1574; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 24/44, Tarih: 981 / 1573-1574.

⁶⁶ BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 1963, 2 Zilhicce 973 / 20 Haziran 1566; BOA 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 59, Fî 7 Safer sene 975 / 13 Ağustos 1567; BOA 7 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 160; Taş ve Tunç 2019, s. 2777.

⁶⁷ BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 24/228, Tarih: 981 / 1573-1574; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 24/285, Tarih: 981 / 1573-1574; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 30/849, 02 Safer 985 / 21 Nisan 1577.

⁶⁸ Bostan 1992, s. 213; Bostan 2002, s. 59-60.

bu uygulamanın donanma gibi stratejik bir alanda kullanılmaya başlaması, bu dönemde devletin süreci organize etmekteki başarısını da gösteriyordu. Ancak ilerleyen süreçte bu uygulama, emek arz ve talebi arasında bir dengesizliği ortaya çıkaracak, devlet ise buna yeni çözümler bulmaya çalışacaktır.

5. Kürek Mahkûmlarının İstihdamında Ortaya Çıkan Değişim

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e açılmasıyla birlikte elde edilen askerî başarılarla paralel olarak donanma giderek büyümüş, özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı bahriyesi her alanda Avrupa'nın denizci devletlerinden daha üstün bir duruma gelmiştir.⁶⁹ Donanmanın artan önemine binaen, bir taraftan donanmada görev yapacak insan kaynağı ihtiyacı ortaya çıkarken, diğer taraftan sanayinin gelişen bir alanı olarak gemi inşa faaliyetleri giderek önemini arttırmıştır.⁷⁰

Osmanlı denizcilik tarihi, donanmanın gücüne paralel olarak gemi teknolojisinde süreç içerisinde çeşitli aşamalar geçirmiştir. Bu noktada Osmanlı denizcilik tarihinde gemiciliğin gelişimini üç ayrı dönemde incelemek gerekmektedir. Birincisi, imparatorluğun kuruluşundan XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden kürekli gemiler (çektiri veya kadirga) dönemi; ikincisi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden yelkenli gemiler (kalyon) dönemi; üçüncüsü de imparatorluğun yıkılışına kadar süren buharlı gemiler dönemidir.⁷¹

Osmanlı donanma yönetiminin bu üç evre içinde en fazla benimsemiş olduğu gemi teknolojisi tarzının kürekli gemileri kapsayan birinci dönem olduğu dikkati çekmektedir. Ancak kürekli gemiler kullanımında her ne kadar bir süre ısrar edilmiş olsa da XVII. yüzyılın ortalarından itibaren gemi teknolojisinde Avrupa'nın gerisine düşüldüğü anlaşılmaya başlanmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ülkelerinin kullandığı kadirga tarzı yelkenli gemilere geçişle birlikte, bu yüzyılın sonuna doğru kadirga inşasının adeta durduğu ve kadirgaların yerini kalyonlara terk ettiği görülmüştür.⁷² Ayrıca sürecin devamında yürürlüğe giren 1701 tarihli Bahriye Kanunnâmesi de ortaya çıkan yeni gelişmelere uygun şekilde Osmanlı donanmasında kalyon sayısının artırılması yönünde bir hedef ortaya koymuştur.⁷³

⁶⁹ Gencer 1991, s. 504; Bu dönemde Osmanlı donanmasının Avrupa devletlerinden daha güçlü hale gelmesinde, donanmada kürekli gemilerin etkin ve verimli şekilde kullanılmasının önemli katkısı bulunmaktadır. Ayrıca bu gemiler sadece askerî değil, uzun mesafeli ticarî faaliyetlere de katkı sağlamıştır. Brummet 2009, s. 261.

⁷⁰ Uzunçarşılı, 1988d, 3. Cilt, s. 40; Doğaner 1993, s. 71

⁷¹ Bostan 2004, s. 67.

⁷² Bostan 2004, s. 80-83; İnebahtı Savaşı'nda Osmanlı donanması kürekli gemilerden oluşuyorken, Avrupa donanması daha büyük olan yelkenli gemilerden oluşuyordu ki küreklilere üstünlük sağlamıştı. Kürekli gemilerin devri geçse de Osmanlı Devleti, gemi teknolojisindeki bu değişime yaklaşık bir asır direnmeye çalışmış, nihayet 1682'den sonra kalyon tipi gemiler donanmanın esasını teşkil etmiş, kısa zamanda Venediklilerin Akdeniz'de yarım asra yakın bir zaman elde ettikleri sayı üstünlüğünü de ellerinden alınmıştır. Gencer 1991, s. 506.

⁷³ 1701 Tarihli Bahriye Kanunnâmesi ile her yıl donanmada kalyon sayısının 40'a tamamlanması gerektiği belirtilmişti. Bu kapsamda 1701-1730 arası incelendiğinde; 1701 yılında Osmanlı donanmasında toplam kalyon sayısının 27, 1707 yılında 29, 1713 yılında 53 ve 1730 yılında ise

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

Gemicilik teknolojisinde meydana gelen gelişmelere bağlı ortaya çıkan bu değişim süreci, kürekçi istihdamını doğrudan etkilemiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde adli bir sürecin sonucu olarak devletin işgücü ihtiyacı nedeniyle hükmedilen kürek cezalarında, XVII. yüzyıldan itibaren kalyon olarak ifade edilen yelkenli gemilerin yaygınlaşması ve deniz muharebelerinin azalması ile kürek mahkûmu gereksinimi azalmıştı. Ancak buna rağmen kürek cezası mahkûmiyetlerinde düşüş yaşanmamış ve donanmada emek arz fazlalığı durumu ortaya çıkmaya başlamıştı.⁷⁴

Osmanlı donanmasında kürekçi ihtiyacının azalmasıyla birlikte özellikle XVIII. yüzyıl başlarında, kürek cezasına çarptırılan suçluların sadece yüzde 10'u gemilerinde kürek çekmek üzere görevlendirilebilmişti. Geri kalanı ise tersane zindanına hapsedilerek ihtiyaç hâsıl oldukça tersane içerisinde çalıştırılabilmişti.⁷⁵ Bunun sonucunda kürek cezasına hükmedilenlerin önemli kısmı, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren donanma gemilerinde bilfiil istihdam edilmeyerek mecburi olarak İstanbul'da Baba Cafer veya Tersâne-i Âmire zindanında hapsedilmeye başlamışlar,⁷⁶ gereksinim hissedildiği zamanlarda ise geniş güvenlik önlemleri altında tersane içindeki gemi inşa tezgâhlarında istihdam edilmişlerdi.⁷⁷

Osmanlılarda zindanı da içinde barındıran Tersâne-i Âmire; gemi inşa tezgâhları, havuzları, malzemenin korunduğu mahzenleri, iplikhane, demirhane, lengerhane gibi imalathaneleri, cami, çeşme, hastane gibi sosyal tesisleriyle tam bir bütün oluşturmuştu.⁷⁸ Dolayısıyla XVI. yüzyıldan itibaren genişletilerek büyütülen Haliç kıyısındaki Tersâne-i Âmire, donanmanın merkezi olarak içinde limanı, kürekli gemilerin inşa edildiği tersanesi, ciddi ölçülere varan hammaddesi ve emek gücüyle bir üretim üssü olarak varlık göstermiştir.⁷⁹ XVIII. Yüzyıla gelindiğindeyse artık Tersâne-i Âmire, kürekli gemiler yerine yelkenli gemilerin inşa edildiği bir merkez olarak dikkat çekmiştir. Tersane zindanında ceza süresini tamamlaya çalışan kürek mahkûmları ise yeterli işgücü temin edilemediği zamanlarda özellikle yelkenli gemilerin en önemlisi sayılan kalyon inşasında,

33 olduğu görülür. Buna karşın aynı yıllarda Akdeniz'de önemli bir deniz gücüne sahip Venedik donanmasında kalyon sayısının Osmanlıların sayısından daha az olduğu görülmüştür. Nitekim Venedik donanmasında 1701 yılında 30, 1707 yılında 25, 1713 yılında 21 ve 1730 yılında ise 23 kalyon yer almıştı. Aydın 2010, s. 86- 88.

⁷⁴ BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, nr. 91/5441, 07 Cemaziye'l-evvel 1114 / 29 Eylül 1702; BOA, *Cevdet Bahriye (C.BH)*, nr. 186/8738, 02 Rabiu'l-ahir 1178 / 29 Eylül 1764.

⁷⁵ Erim 2005, s. 180.

⁷⁶ Hırsız, kalpazan, katil vb. suçlardan hüküm alan mücrimlerin öncelikli olarak Baba Cafer veya Tersane-i Âmire zindanına konularak kürek sırasına alınmaları hakkında BOA, *MAD*, nr. 729, 01 Zilkade 1140 / 09 Haziran 1728; Baba Cafer zindanı günümüzde İstanbul Ticaret Odası ile Galata (Karaköy) köprüsü arasındaki Haliç kıyısında Yemiş İskelesi adıyla anılan yerdedir. Bu zindana özellikle yeniçeri zümresinden katil, hırsız, borç ve zina hükümlüleri gibi adi suçlular atılırdı. Özcan 1991, s. 366-367; Koçu 1960, s. 1735; Yıldız 2012, s. 15-19.

⁷⁷ Tersâne-i Âmire zindanının ikinci bölümünde 500-600 kişinin yaşadığı hücre adı verilen odalara kürek mahkûmları yerleştirilmişlerdi. Yağcı ve Nalbant 2016, s. 90, 101.

⁷⁸ Bostan 2011, s. 514.

⁷⁹ Mantran 1991, s. 39-40; *Seyahatnâme* 2003, 1. Cilt, s. 377-378

körükçü ve üstüğü imalatçısı olarak çalıştırılmışlardır.⁸⁰ Bu durum, XVIII. yüzyılın tamamında ve XIX. yüzyılın önemli bir kısmında devam etmiş ve kürek cezasına mahkûm edilenler için cezanın infaz edildiği yer, artık açık denizlerdeki donanma gemileri değil, Tersâne-i Âmire zindanı ve buradaki gemi inşa tezgâhları haline gelmiştir.⁸¹

Bahriye alanında mahkûm istihdamını etkileyen önemli gelişmelerden birisi de XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren yelkenli gemiler yanında buharlı gemi teknolojisinin Avrupa’da olduğu gibi Osmanlı denizciliğinde kullanılmasıdır.⁸² Bu süreçte buharlı gemilerin sağlamış olduğu konfor ve yılın her dönemi kullanılabilme gibi avantajları, buharlı gemilere devletin ilgisini arttırmış ve buna yönelik bir politika belirlenmesini sağlamıştır. Belirlenen politikanın temeli ise yurt dışından (İngiltere’den) vapur satın alınması ve Tersâne-i Âmire’de vapur teknesi inşa edilmesine dayanmıştır.⁸³

Osmanlılarda Tersâne-i Âmire’de buharlı gemi inşasına ilk kez 1837 yılında başlanmıştır. Tanzimat’la birlikte bu tür gemiler yavaş yavaş yelkenlilerin yerini almış ve kısa sürede sayıları 18’i bulmuştu.⁸⁴ Diğer taraftan bu gemilerin makinelerinin teçhiz edilmesi ile kullanımı için henüz yeterli bir alt yapı oluşmadığından makine ekipmanları İngiltere’den temin edilmiş, gövde inşası da Tersâne-i Âmire’de tamamlanmıştır.⁸⁵ Dolayısıyla gerek yelkenli gemilerin gerekse buharlı gemilerin inşa edilmeye devam ettiği bu dönemde, Tersâne-i Âmire’de özellikle nitelikli işgücü gereksinimi kendini açıkça hissettirmiştir. Bu kapsamda bahriyenin belli bir düzene kavuşması ve burada

⁸⁰ Ketten, kenevir ve eskimiş ipten oluşan üstüğü, gemilerin kalafatlanmasında, teknenin katranlanmasından önce, kerestelerin arasındaki boşlukları doldurmak için kullanılır. Düzcü 2017, s. 391; Üstüğü imalatında mahkûmların istihdam edilmesi hakkında bkz. “... *tersâne mühimmâtına iktizâ iden üstüğü için ahz u kabz eyleyüp ve tersâne-i âmire zindânında amel-mânde olan üsârâ ve mücrimleri ile üstüğü yapıdurup küsür iktizâ eylediği hâlde tersâne emini mübâyaa ve tekmil ile müceddeden yelken kesilüp yapıdırılmak lâzım geldikde ...*” BOA, MAD, nr. 3142/44, Fi 9 Şevvâl sene 1118 / 14 Ocak 1707; Aydın 2010, s. 27, 166.

⁸¹ XVIII. yüzyılın başlarında (1706’da) 135 mahkûm, kürek cezası kapsamında Tersane-i Âmire zindanına gönderilmişti. BOA, *A.DVN.KLB.d.* nr. 925, s. 1-6, 20 Muharrem 1118 / 04 Mayıs 1706; Yine 1736 yılında 104 mahkûmun bu mekânda kaldığı belirtilmekteydi. BOA, MAD, nr. 18421, s. 1-2, 16 Şaban 1148 / 01 Ocak 1736; BOA, *İ.MSM.* nr. 87/2469, 15 Zilhicce 1262 / 04 Aralık 1846; BOA, *A.MKT.MVL.* nr. 31/33, 03 Zilkade 1266 / 10 Eylül 1850.

⁸² Buharlı gemiler, Batı Avrupa’da yapıldıktan pek uzun sayılmayacak bir süre sonra Osmanlı’ya gelmiş ve özellikle ticarî faaliyetlerde süre öngörülebilirliği, hız ve yük taşıma kabiliyeti avantajları sayesinde gelişme göstermişti. Quataert 2004, s. 181; Ekinci 2006, s. 49.

⁸³ Osmanlı Devleti, buharlı gemi teknolojisine 1828-1829 yıllarında İngiltere’den satın alınan iki vapurla başlamış, ancak 1837’ye kadar başka bir vapur almamış veya ülkede vapur inşası teşebbüsü de görülmemişti. Daha sonra Tersâne-i Âmire’deki üretimiyle buharlı gemi sayısı 1839’da 3, 1849’da 10 ve 1853’de 16’ya çıkmıştı. Sayılara bakıldığında vapurlardaki asıl yükselişin 1840’lardan sonra olduğu görülmektedir. Düzcü 2017, s. 172, 395.

⁸⁴ Bu dönemde Osmanlılarda yelkenli gemilerden buharlı gemiye geçişi hızlandıran bir başka etken de Navarin savaşı (1827) ile Osmanlı yelkenli gemilerinin önemli ölçüde kaybedilmesidir. Her ne kadar devlet hızlı şekilde tekrar yelkenli gemileri inşa etmeye koyulmuş olsa da bu dönemde buharlı gemilerin yavaş yavaş Osmanlı donanmasında İngiliz yapımı ilk buharlı geminin Sürat adıyla 1827’de kullanılmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bostan 2011, s. 515-516.

⁸⁵ Düzcü 2017, s. 180.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

görev yapan diğer personelin yanı sıra zindandaki mahkûmların da gemi inşa tezgâh ve havuzlarda çalıştırılmasına dair usul ve esaslar, 1849 tarihli Bahriye Nizamnâmesi tarafından ortaya konulmuştur.⁸⁶

Osmanlılarda kürekçi mahkûmların Tersâne-i Âmire’de istihdamlarına etkisi bakımından 1849 tarihli Bahriye Nizamnâmesine bakıldığında, yelken bezinin imal edildiği yer olan Riştehâne’de yapılan üretimin sürdürülmesine yönelik düzenlemeye göre yelkenli gemi inşasına yönelik politika aynı şekilde devam etmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla bu dönemde yelkenli ve buharlı gemiler arasında buharlılar lehine dengenin henüz değişmediği kabul edilmektedir.⁸⁸ Osmanlı gemi teknolojisinin 1870’lerden sonraki durumuna bakıldığında ise artık denge, açıkça buharlı gemiler lehine seyretmektedir.⁸⁹ Özellikle bundan sonraki süreçte vapur denilen buharlı gemilerin yaygınlık kazanmasıyla, Tersâne-i Âmire’de yer alan işçi gruplarına ihtiyaç azalmıştır. Çünkü vapurlarda demir ve bakır donanımları yaygın şekilde kullanıldığı için daha nitelikli ve az sayıda işgücüne gereksinim duyulmuştur. Ayrıca bir sonraki aşamada zırlı gemilerin inşa edilmesiyle niteliksiz işgücüne gereksinim giderek düşmüştür.⁹⁰

Kürek mahkûmlarının toplandığı bir yer olmasıyla önceki yüzyıllarda olduğu gibi bir işgücü tedarik merkezi olarak ön plana çıkan Tersâne-i Âmire, XIX. yüzyılda bir ceza infaz kurumu olarak daha da önemli hâle gelmiştir.⁹¹ Bunda ise şüphesiz kürek cezasının ceza kanunlarında yerini almasının önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Kürek cezalarının normatif bir hüviyete kavuşması açısından önemli bir aşamayı teşkil eden Tanzimat dönemi, Osmanlı ceza kanunlarında değişimleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu kanunlardan ilkinin oluşturan ve Tanzimat Fermanı’nın etkisiyle hazırlanan 1840 (1256) tarihli Ceza Kanunnâmesi’ne bakıldığında, kanunda şer’î hükümlere açıkça atıf yapılarak, adam öldürme suçunun cezası olarak kürekten ziyade kısastan bahsedilmiştir.⁹² Buna karşı aynı kanunda yaralama suçu kapsamında ise

⁸⁶ 1849-1880 Yılları arasında yürürlükte olan Tersâne-i Âmire ile donanmanın işleyişini düzenleyen nizamnâme, 1880’den itibaren yerini Bahriye Kanunnâmesine bırakmıştır. Bu nizamnâme, bahriye personelinin tersane içinde ve donanma gemilerinde nasıl davranacaklarını, işleri nasıl ifa edeceklerini, Tersâne-i Âmire zindanında kalan ve buradaki tezgâhlarda görev yapan mahkûmların hangi usul ve esaslar altında çalıştırılacağı da toplamda 167 maddeden oluşan nizamnâmenin 162-166. maddelerinde düzenlenmiştir. (bkz. *Bahriye Nizamnâmesi* 1849).

⁸⁷ 1849 Tarihli nizamnâmede Riştehâne için ayrıntılı bir düzenleme yapılmış olup nizamnâmenin 157. maddesi: “Riştehânedede imal edilen halat ve kirbas hiçbir yere verilmeden tamamı mağaza ve anbara teslim edilip, gelir-gideri Muhasebe ve Liman Kaleminden birer kâtip tarafından tutulacaktır...” Bahriye Nizamnâmesi 1849, s. 47.

⁸⁸ Ekinci 2006, s. 49-55.

⁸⁹ Quataert 2004, s. 181-182.

⁹⁰ Düzcü 2017, s. 138-139.

⁹¹ BOA, *Sadaret Müteferrik Evrakı (A.MKT)*, nr. 97/50, 25 Şevval 1263 / 06 Ekim 1847; Sadaret Makamından Nezaret Dairesine yapılan yazışmalarda, Tersâne-i Âmire zindanındaki yoğunluk dikkate alınarak kürek mahkûmlarına yer tedarik edilmesi istenilmekteydi. BOA, *Sadaret Kalemi Nezaret ve Deva’ir Evrakı (A.MKT.NZD)*, nr. 91/87, 23 Zilhicce 1269 / 27 Eylül 1853.

⁹² Bir mukaddime, on üç fasıl ve bir hâtimeden ibaret olan bu kanunnâme, çoğu kamu görevlileri tarafından vazifeleri dolayısıyla işlenebilecek suçlar olmak üzere sınırlı sayıdaki suçları

yargılama neticesine göre kürek cezası verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹³

Tanzimat döneminin ikinci ceza kanunnâmesi 1851 (1267) tarihli Kanûn-ı Cedîd'dir. Bu kanun, öncekiyle içerik ve hazırlanış gayesi olarak çok büyük bir fark teşkil etmemiştir.⁹⁴ Ancak bu benzerliğe rağmen 1840 tarihli kanunda olmayan ve bu kanuna eklenen taksirle adam öldürme suçuna yönelik bir düzenleme söz konusudur. Buna göre suç fiilini işleyen bir kişi hakkında yargılama yapılırken olumsuz bir kanaat oluşması halinde, suçlunun şer'i hukuktaki sorumluluğuna ilave olarak 1 yıl süre ile kürek cezası verilebilecektir. Dolayısıyla taksirle adam öldürme suçuna yönelik yapılan bu yeni düzenlemeyle birlikte taksirle adam öldürme suçu ve buna uygulanan kürek cezası, kanunda yerini almıştır.⁹⁵ Diğer taraftan ilgili kanunun birinci faslının 9. maddesinde eşkiyalık hadisesine karışanların 7 yıl kürek cezasına, aynı kanunun 11. maddesinde kısas cezasının affedilme veya sulh yolu ile düşmesi halinde, suçlunun 1 yıldan 5 yıla kadar kürek ve prangaya konularak süflî hizmetlerde istihdam edilmesi şeklinde ilave bir ceza tayin edilmiştir.⁹⁶

Osmanlı Devleti'nde 1851 tarihli ceza kanunnâmesinin yürürlüğe girmesiyle mahkemelerin kürek cezasına daha kolay başvurmalarının önü açılmıştır. Bu kapsamda her ne kadar yelkenli gemiler ve devamında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buharlı gemilerin piyasada yer edinmesiyle Osmanlı donanmasında kürekçi ihtiyacı azalmış olsa

düzenlemektedir. Kanunun tertip şekli fasıllar ve maddeler hâlinde yapılmakla birlikte kanun, birçok yönden Osmanlı klasik dönem tarzını takip etmektedir. Bu yönüyle Batı hukukunun etkisi görülmeyen Tanzimat döneminin bu ilk kanunnâmesi, gerek bütün suçları düzenlememiş olması gerekse kanunlaştırma tekniği bakımından klasik izler taşımaktadır. Yine kanunnâmede herkesin kanun önünde eşitliği vurgulanarak, birinci fasılda adam öldürme suçuna aslı ceza kapsamında kısasın öngörüldüğü belirtilmektedir. Ayrıca aynı kanunun dokuzuncu faslının 3. maddesinde failin kolluk kuvvetlerini yaralaması halinde 5 yıl, diğer kişileri yaralaması halinde 3 yıl kürek cezasına çarptırılacağı belirtilmektedir. Kılınç ve Yıldırım 2021, s. 181-183; Aydın 1993, s. 481-482; Taner 1999, s. 224-225.

⁹³ Kılınç ve Yıldırım 2021, s. 183; Şentop 2004, 28-29.

⁹⁴ Taner 999, s. 228-230; Aydın 1993, s. 482; Gökçen 1989, s.105-107; Şentop 2004, s. 33-35.

⁹⁵ 1851 Tarihli Ceza Kanunnâmesinin birinci faslının 13. maddesinde taksirle adam öldüren kişi iyi halli ise diyet ödemesi, iyi halli değilse diyete ilaveten ta'zir kapsamında 1 yıl küreğe veya prangaya konulması şeklinde düzenlenmesi, bu kanunnâmenin şer'i ve örfi hukukun birlikte uygulanmasına örnek teşkil etmektedir. Kılınç 2021, s. 186-188; Akgündüz 2016, s. 7-8.

⁹⁶ Cin ve Akgündüz 1989, s. 288; 1851 tarihli ceza kanunnâmesinde yapılan düzenleme çerçevesinde kısas cezasının 5 yıl süre ile kürek cezasına dönüştürülmesini içeren bir ferman, bu duruma örnek teşkil etmektedir. "*Tekfurdağına tabi Köse İlyas karyesi mütemekkinlerinden olub mecrûhen fevt olan Kosbidi'nin katili Mehmed Emin'in ve yine Tekfurdağı'nda Baba Nikola mahallesi mütemekkinlerinden olarak mecrûhen fevt olan Kostantin'in katili diğer Kostantin'in vereseleriyle vukû bulan keyfiyete dair gelen mazbata ve ilâmlar Meclis-i Vâlâ'ya ledel-itâ müfâd-ı ilâma nazaran katılan-ı merkumanın maktûl-i merkumun muceb-i kısas olan katil etmiş oldukları tavien ikrariyla sabit olmuş ise de ... diyet-i hususlarının fetvahane kaydında gösterildiği vechle tesviyesiyle katil-i merkumların ber-muceb-i kanûn-î ceza mahallindeki mahbusiyetleri tarihindən itibaren beşer sene müddetle Tersâne-i Âmire'de vaz' kürek olunarak bil-istihdâm ... babında fermân-ı âlî kıta*" BOA. Bâbiâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO AYN.d), nr. 624/069, 5 Ramazan 1269 / 12 Haziran 1853.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

da adam öldürme suçu başta olmak üzere, toplumu ve devleti tehdit eden eşkıyalık suçunda kürek cezası mahkûmiyetlerine fazlaca müracaat edilmiştir.⁹⁷

Tanzimat döneminin üçüncüsü ve en önemli ceza kanunu ise 1858 (1274) tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu'dur. 1858 tarihli bu kanun, çeşitli zamanlarda eklemelere uğramamış olmasına rağmen 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁹⁸ Ayrıca ilgili kanun, kürek cezasını ayrıntılı şekilde düzenlemek suretiyle bundan sonraki süreçte kürek cezasının hangi hallerde ve ne kadar süreliğine verileceğini belirlemesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim 1858 tarihli kanunnâmede şahıslar hakkında vuku bulan cürümler, kendi içinde cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç kategoriye ayrılmış, cinayet suçunun cezası olarak müebbet ve muvakkat kürek cezası kanunda açıkça yerini almıştır.⁹⁹ Diğer taraftan 1858 tarihli kanunnâme, hem kürek cezasını 19-21. maddeler arasında düzenlemiş hem de yargılama esnasında kürek cezasının hangi hallerde ve nasıl verileceğine dair normları da belirlemiştir. Buna doğrultuda 172. maddeye göre kısas ve idam cezalarından affedilen suçlunun müebbeten veya 15 seneden az olmamak üzere muvakkaten küreğe konulacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Dolayısıyla kanuna göre idam ve şer'i olarak kısas edilmeyen kişi, yine cezadan kurtulamamakta ve buna göre 15 yıldan az olmamak üzere küreğe konulmaktadır.¹⁰¹ Ayrıca kanunun 175. maddesine göre suçluya yardım eden kişiye de muvakkat kürek cezası verileceği belirtilmiş ve devamında, 180. maddeye göre teşebbüs derecesinde kalan bir öldürme kastı da yine muvakkat kürek ile cezalandırılmıştır.¹⁰²

1858 Tarihli ceza kanunnamesinden sonra Osmanlılarda kürek cezasına tabi tutulanlarla ilgili dikkati çeken diğer bir husus da bunların çoğunluğunun süresiz bir cezadan ziyade, süreli kürek cezasına tabi tutulduklarıdır. Nitekim aşağıdaki tablo,

⁹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası'nda 624-628 numaralı defterler, bu dönemdeki kürek cezalarını ihtiva etmektedirler. Örneğin 624 numaralı defterde, 1855 tarihine kadar olan ortalama beş yıllık süreçte 344 adet kürek cezası hükmü dikkat çekicidir. Burada kürek cezasına çarptırılan her 10 suçludan 9'unun adam öldürme suçunu işlemiş olduğu, bunu ikinci olarak eşkıyalık suçunun takip ettiği görülmüştür. Bkz. BOA, *BEO AYN.d.*, nr. 624, 1266-1271 / 1850-1855; BOA, *A.MKT*, nr. 4/15, 14 Cemaziye'l-ahir 1263 / 30 Mayıs 1847; BOA, *A.MKT*, nr. 89/59, 29 Receb 1263 / 13 Temmuz 1847; BOA, *Sadaret Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL)*, nr. 95/19, 13 Cemaziye'l-ahir 1274 / 29 Ocak 1858.

⁹⁸ İslahat Fermanı etkisi altında hazırlanan 1858 tarihli kanunnâmenin, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu ile önemli ölçüde benzerlikler taşıdığı kabul edilmektedir. Gökçen 1989, s. 13; Aydın 1993, s. 482; Taner 1999, s. 230; Cin ve Akgündüz, 1989, s. 290.

⁹⁹ Kanunnâmede cinayet suçu kapsamındaki kürek cezası dışında; idam, teşhir, kal'abendlik, nefiy, medenî haklardan mahrumiyet, rütbenin düşürülmesi ve memuriyetten tard cezaları ayrıntılarıyla düzenlenmişti. *Düstur*, Tertib 1, Cilt 1, s. 540-541; Şentop 2004, s. 40; Gökçen 1989, s. 105-116.

¹⁰⁰ 1858 Tarihli ceza kanunnâmesinden beş altı sene sonra Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştu. Ta'zir cezalarını düzenleyen kanun hükümleri bu mahkeme tarafından uygulanmıştı. Buna karşı kısas ve diyet cezasını düzenleyen kanun hükümleri için Şer'iyeye Mahkemeleri yetkiliydi. Nihayetinde yeni kanun nizamı, Osmanlı hukuk sisteminde kürek cezasının hangi mahkeme tarafından verilmesi gerektiği hususunda çeşitli itiraz mekanizmalarını da içeren dualist bir yapılanmayı ortaya çıkarmıştı. (bkz. Kılınç 2021, s. 190-207; Akgündüz 1987, s. 167-168).

¹⁰¹ Akgündüz 2016, s. 11.

¹⁰² Şentop 2004, s. 59-60.

Tersâne-i Âmire’de müebbet (süresiz) ve muvakkat (sürelî) kürek cezasına çarptırılan mahkûmların sayılarını ve bu hukukî durumlarını yansıtmaktadır.

Tablo: Tersâne-i Âmire’de Bulunan Kürek Mahkûmlarının Sayıları ve Hukukî Durumları (1864)

	Müebbet Kürek Cezası Alanlar	Muvakkat* Kürek Cezası Alanlar (3-15 Yıl)	Tutuklular	Toplam
Sayı	31	652	24	707
Yüzde (%)	4,4	92,2	3,4	100

Kaynak: BOA, *Sadaret Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM)*, nr. 312/74, 21 Rabiü’l-ahir 1281 / 23 Eylül 1864; Yıldız, 2012, s. 259.

* Muvakkat (sürelî) kürek cezası alan mahkûmların 116’sını Şam hadisesinden hüküm alanlardır.

Tablodan da görüldüğü üzere Tersâne-i Âmire’de bulunan kürek mahkûmlarının ağırlıklı kısmını (%92) belirli süreliğine kürek cezasına mahkûm edilenler oluşturmuştu. Burada cezasını çekenler içerisinde müebbet kürek cezasına çarptırılanların oranı ise sadece %4 civarı olarak gerçekleşmişti. Ayrıca Zaptiye Nezareti tarafından gönderilen tutuklular da yine düşük oranda yer almışlardı.

Tabloya göre 1864 Eylül ayı döneminde Tersâne-i Âmire zindanında cezası infaz edilen kürek mahkûmları, tutuklularla birlikte üç grup altında toplansa da işgücü açısından sadece müebbet ve muvakkat kürek cezası alanlardan istifade edilebiliyordu. Buna karşı tutukluların kürekçi olarak çalıştırılmaları hukuken mümkün değildi. Ayrıca Şam hadisesinde ihmali olduğu gerekçesiyle muvakkat kürek cezasına çarptırılan toplam 116 kürek mahkûm, daha sonra alınan bir kararla affedilerek birer ay arayla 1864 yılı Eylül ayından itibaren dört ay içerisinde tahliye edilmişti.¹⁰³ Doğal olarak bunlar her ne kadar çalıştırılacak mahkûm sayısını düşürse de Tersâne-i Âmire’nin istihdam kapasitesi, toplam kürek mahkûmu sayısının yarısını dahi geçemiyordu. Çünkü Tersâne-i Âmire mahkûmlarına tersane limanındaki gemilerin inşa, bakım, temizlik ve tamirat işleri dışında fazla bir gereksinim bulunmuyordu.¹⁰⁴

Tersâne-i Âmire’de işgücü arz fazlasının oluşmasıyla birlikte bu dönemde yeni çözüm arayışları dikkati çekmekteydi ve bu doğrultuda alınan başlıca kararlar şöyleydi: “5 seneye kadar hapis cezası almış olanların bağlı olduğu eyalet merkezindeki hapishaneye gönderilmesi ve buradaki kamu işlerinde istihdam edilmesi, 5 seneden fazla ceza almış olanların ceza sürelerinin üçte ikisini tamamlayanların tahliye edilmesi ve ayrıca, Tersâne-i Âmire’de bulunan mahkûmların maden ocağı bulunan bölgelere sevk edilmesi” şeklinde sıralanmaktaydı.¹⁰⁵ Devletin almış olduğu bu kararlar, öncelikli olarak Tersâne-i Âmire’deki kürek mahkûmu fazlalığı sorununa bir çözüm, akabinde de

¹⁰³ 1860 senesinde Şam’daki karışıklıklar sırasında Hollanda ve Amerikan konsolosları öldürülmüş, olaylar sonrası Avrupa devletleri Bâbiâli’ye karşı baskılarını arttırmış, pek çok Türk subay ve idareci, olaylarda ihmali olduğu gerekçesiyle ağır cezalara çarptırılmıştı. (bkz. Küçük 1993, s. 262); Şam hadisesinden dolayı mahkûm olanların salıverilmeleri hakkında BOA, *A.MKT.MHM*, nr. 312/77, 22 Rabiü’l-ahir 1281 / 24 Eylül 1864.

¹⁰⁴ BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, nr. 850/8, 17 Safer 1279 / 14 Ağustos 1862.

¹⁰⁵ Yıldız 2012, s. 260-261.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

taşradaki kamuya yararlı hizmetlerin işgücü talebine cevap verme amacı taşıyordu.¹⁰⁶ Diğer taraftan mahkûmların Tersâne-i Âmire zindanı yerine başka hapisanelere gönderilmesi, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa ve Amerika’da uygulamaya konulan yeni infaz politikalarına da uygunluk gösteriyordu.¹⁰⁷

Kürek cezasına mahkûm edilenlerin cezalarının bir kısmının prangaya dönüştürülerek ihtiyaç hissedilen yerlere gönderilmesi, ilk başta işgücü açısından olumlu bir etki yapsa da kürek cezasına tabi suçluların pranga cezasına çarptırılanlara göre daha ağır suçlu olmaları, toplum için tehlike arz etmiştir. Nitekim kürek mahkûmlarının prangalı olarak gerekli önlemler alınmadan “hidemât-i şâkka” kapsamında taşrada istihdam edilmesinin ortaya çıkardığı sorunlar, kürek cezasına çarptırılanların tekrar Tersâne-i Âmire’ye gönderilmesini en uygun çözüm yolu olarak göstermişti.¹⁰⁸ Bu tür sorunları daha önceden öngören devlet idaresi, Tersâne-i Âmire’de meydana gelen yoğunluğu azaltmak için kalıcı bir yol olarak taşrada korunaklı kürek merkezlerini inşa etmeye daha önceden başlamıştı. Taşra kürek merkezleri olarak da ifade edilen bu merkezler, genellikle Osmanlı donanması için önemli sayılan, kalesi veya tersanesi bulunan kıyı şehirleriydi. Bunlar: Rumeli’de Varna, Vidin, Selanik, Rusçuk ve Niş kaleleri; Karadeniz, Anadolu ve Akdeniz taraflarında Sinop, Antalya, Magosa, Trablusgarp, Kıbrıs ve Rodos gibi limana sahip yerlerdi.¹⁰⁹

Kürek hapisaneleri içerisinde özellikle Rodos, Sinop ve Selanik, 1865’ten itibaren hatırı sayılır miktarda kürek mahkûmunu barındırmaktaydı.¹¹⁰ Osmanlı bahriyesinin emek talebine zorunlu hallerde cevap vermek üzere teşekkül ettirilen bu merkezlerin en önemlilerinden sayılan Rodos kürek hapisanesinin durumuna bakıldığında, burada mahkûm emeğine fazla bir müracaatın söz konusu olmadığı ve kürek

¹⁰⁶ BOA, *MVL*, nr. 872/1, 12 Cemaziye’l-evvel 1282 / 03 Ekim 1865; BOA, *MVL*, nr. 741/44, 10 Rabiu’l-evvel 1282 / 03 Ağustos 1865; BOA, *MVL*, nr. 502/28, 07 Rabiu’l-ahir 1283 / 19 Ağustos 1866.

¹⁰⁷ Ceza infaz sisteminde özellikle Avrupa ve Amerika’da, XIX. yüzyılın ortalarında mahkûmların çalışma disiplini ve meslek öğrenmesini sağlamaya yönelik politikaların benimsenmesiyle birlikte, dünyada modern hapisaneler dönemi başlamıştır. Foucault 1992, s. 341-342; Osmanlı Devleti’nde ceza infaz sisteminde aynı politikaları, 1880 tarihli hapisaneler nizamnamesinde görmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ceride-i Mehâkim, Cilt 1, Sayı 45-47, s. 355-375.

¹⁰⁸ Yıldız 2012, s. 72-73.

¹⁰⁹ Yıldız 2012, s. 73; Taşra kürek merkezi olarak geçen bu yerlerde en dikkat çekici olanların başında, Rodos gelmekteydi. Bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilayetine bağlı sancak ve kazalar ile Cezâyir-i Bahr-i Sefid vilayeti, Antalya ve Menteşe civarı ile Tersâne-i Âmire başta olmak üzere İstanbul hapisanelerindeki kürek mahkûmu, cezaları infaz edilmek üzere Rodos’a gönderilmekteydi. Örneğin 1861 yılında Rodos’ta bulunan kürek hapisanesinde cinayet suçundan dolayı cezası küreğe çevrilen 104 mahkûm bulunmaktaydı. BOA, *MVL*, nr. 460/20748, 27 Receb 1278 / 28 Ocak 1862; BOA, *A.MKT.MVL*, nr.121/43, 03 Rabiu’l-ahir 1277 / 19 Ekim 1860; BOA, *A.MKT.MVL*, nr. 140/75, 04 Şaban 1278 / 04 Şubat 1862; Ayrıca Rodos kürek hapisanesi, zamanla büyütülerek 250 mahkûmu barındıracak bir yer haline getirilmişti. 1887’de Rodos hapisanesinde 200 kürek mahkûmunun bulunduğu belirtilmekteydi. Örenç 2001, s. 333; BOA, *Dâhili Mektûbat (DH.MKT)*, nr. 1647/25, 15 Zilhicce 1306 / 12 Ağustos 1889.

¹¹⁰ BOA, *DH.MKT*, nr. 1548/68, 24 Muharrem 1306 / 30 Eylül 1888; BOA, *MKT.MHM*, nr. 304/21, 21 Muharrem 1281 / 26 Haziran 1864.

mahkûmlarının diğer mahkûmlar gibi ceza sürelerini tamamlamaya çalıştığı görülmektedir.¹¹¹

Osmanlı Devleti'nde ceza kanunnâmelerinde yapılan düzenlemeler sonucu kürek cezası mahkûmiyetlerindeki artış, hapishanelerde kapasite sorununu beraberinde getirmiştir. Yaşanan soruna çözüm olarak, ülke genelinde her kaza, liva ve vilayette birer hapishane kurulması politikasına geçildiği ve bunun da 1880 tarihli “Memâlik-i Mahrûsaya Şâhânede Bulunan Tevkîfhâne ve Hapishânelerin İdâre-i Dâhiliyyelerine Dâir Nizamnâme Lâyihası”nın 1. maddesinde düzenlendiği dikkati çekmektedir. Ayrıca ilgili lâyihanın 7. maddesine göre kürek cezası ile mahkûm olanların umumî hapishanelere konulacağı belirtilmektedir.¹¹² Ancak hapishanelerdeki koşulların düzeltilmesi sadece nizamnâme ile çözümlenememişti. Zira bu dönemde adliye teşkilatında yaşanan ödenek sıkıntısı, hapishanelerde istihdam edilecek nitelikli eleman azlığı, mahkemelerin yaygınlaştırılmaması ve davaların zamanında görülememesi ve tutukluluk sürelerinin uzaması gibi problemler, doğrudan doğruya adliyeleri ve hapishaneleri olumsuz etkilemiş ve bu durum, çeşitli şikâyetleri de beraberinde getirmiştir.¹¹³ Bu tür şikâyetler karşısında Adliye Nezâreti'nin tavrı, tahkikatların ve davaların bir an önce görülmesi, gecikmeye ve sıkıntıya sebep olan personelin cezalandırılması ile hapishanelerdeki sağlık ve fiziki koşulların düzeltilmesi şeklindedir. Ancak talimatlar ilgili birimlere ulaştırılmış ve teftişler yapılmış olmasına rağmen ülkenin içinde bulunduğu olumsuz mali koşulların etkisiyle hapishanelerdeki sorun devam etmiştir.¹¹⁴ Hapishanelerde yaşanan bu tür sorunlar karşısında bir çözüm olarak, iyi halli olduğu kanaati hâsıl olan veya sağlık problemi gibi özel durumu bulunan kürek mahkûmlarının tahliyesinin yoluna gidildiği görülmektedir.¹¹⁵

¹¹¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı bahriyesi için önemini koruyan Rodos hapishanesindeki kürek mahkûmlarının zorunlu haller dışında tersane işlerinde çalıştırılmadıkları dikkati çeker. Bunun istisnai örneği ise Rodos iskelesinde inşası kararlaştırılan bir depo için yeterli ödenek olmadığından, ucuz işgücü olarak kürek mahkûmlarının çalıştırılmasıdır. Öreñç 2001, s. 334.

¹¹² Ceride-i Mehâkîm, Cilt 1, Sayı 45, 11 Cemaziyel-âhir 1296 / 08 Mayıs 1880, s. 356.

¹¹³ Hanilçe ve Şeyhoğlu 2020, s. 416; Yıldız 2015, s. 95.

¹¹⁴ Demirel 2007, s. 193-194; Şen 2007, s. 208; Atar 2015, s. 20.

¹¹⁵ Kürek merkezlerindeki yoğunluğu azaltmak için Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar başvuru başta bir yöntem ise cezasının üçte ikisini tamamlayanların dinî günler ve padişahın tahta geçişinin yıl dönümü gibi özel günler anısına, cezalarının affedilerek salıverilmeleriydi. Bu kapsamda muhtelif vilayet ve kaza hapishanelerindeki mahkûmlardan cezalarının üçte ikisini tamamlayanlarla, tedavisi mümkün olmayan hastalığa yakalananlar ve iyi hâlleri görülenlerin kalan cezaları affedilmişti. BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 109/48, 24 Zilkade 1337 / 21 Ağustos 1919; 1860'lı yıllardan itibaren uygulanan kürek merkezlerini hafifletmeye yönelik olarak, 1873 yılında yaklaşık 400 kürek mahkûmunu barındıran Kıbrıs hapishanesinde 93 kişi affedilmişti. Yıldız 2012, s. 307; Ayrıca Rodos'ta kürek mahkûmları için hapishanenin yetersiz kalması üzerine, 1884 yılında 20 mahkûm affedilerek salıverilmişti. Öreñç 2001, s. 337; Yine Rodos'ta cezalarının üçte iki süresini tamamlayanlar farklı tarihlerde tahliye edilmişti. BOA, *İ.MVL*, 483/21907, 05 Şevval 1279 / 26 Mart 1863; BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 35/61, 13 Muharrem 1337 / 19 Ekim 1918; Bunun yanı sıra aynı uygulama daha sonra da devam etmiş ve İstanbul'da Hapishane-i Umumide yoğunluktan dolayı, cezalarının üçte ikisini iyi hâlli olarak tamamlayan mahkûmlar salıverilmişti. BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 48/70, 27 Şaban 1340 / 25 Nisan 1922.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

Osmanlı Devleti'nin son döneminde hapisanelerde kapasitenin aşılması üzerine cezalar amacına uygun şekilde yerine getirilememiştir. Doğal olarak bu durum, kürek cezasına hükmedilen bir kısım mahkûmun diğer mahkûmlar gibi atıl hâlde sürelerini tamamlamalarına neden olduğundan, onların emeğinden yeterince istifade edilememiştir.¹¹⁶ Ancak son dönemde Osmanlı hapisanelerinde yaşanan sorunlara rağmen kürek cezası mevzuatta yerini koruduğu için mahkûmlar, kısıtlı şekilde de olsa "hidemât-ı şâkka" adı altında kürek hapisanelerinde belli süreliğine ve bir ücret mukabilinde çalıştırılmaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla kürek mahkûmlarının süreç içerisindeki istihdamında ortaya çıkan bu tür gelişmeler, yaptıkları işin niteliğini ve çalışma koşullarını da etkilemiştir.

6. Bahriye Bünyesinde İstihdam Edinen Kürek Mahkûmlarının Çalışma Koşulları

Osmanlılarda kürek cezasına tabi tutulan mahkûmlar üzerinde devletin belirlemiş olduğu belli çalışma kuralları söz konusudur. Bu kurallara göre öncelikli olarak mahkûmların ayaklarına zincir vurularak prangalı şekilde çalıştırılmaları gerekmiştir. Çünkü mahkûmların firar etmemeleri, görev esnasında çalışma düzenini bozmamaları ve çalışma disiplini içerisinde hareket etmeleri için bu kural gerekli görülmüştür.¹¹⁷

Osmanlı çalışma hayatında kürek mahkûmlarına uygulanan zincire vurma uygulaması, kürekli gemilerin en önemli işgücü kaynakları arasında yer alan mahkûmların yanı sıra esir forsaları için de geçerliydi ve aslında bu uygulama, güvenlik amacıyla yapılmaktaydı.¹¹⁸ Diğer taraftan kürekli gemilerde görevlendirilen mahkûmların hem zincirli bir şekilde çalışmaya tabi tutulmaları hem de yapılan işin niteliğinden dolayı bunlar, ağır ve meşakkatli bir görevde çalıştırılmış olsalar da Osmanlı'daki çalışma koşulları, o dönemde Avrupa devletlerindeki kürek mahkûmlarının çalışma koşullarına göre daha olumlu olarak değerlendirilebilmekteydi.¹¹⁹

Osmanlılarda kürekli gemilerde fiili olarak görev yapan kürek mahkûmlarının çalışma koşullarında dikkati çeken hususlarından birisi de mahkûmların çalışma süreleri ile ilgiliydi. Buna göre özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında kürek mahkûmlarına uygulanan çalışma rejiminde uzun süreli çalışmaların öngörüldüğü dikkati çekmektedir.

¹¹⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 105/9, 22 Zilkade 1331 / 23 Ekim 1913; BOA, *DH.MB.HPS*, nr. 105/6, 07 Ramazan 1331 / 10 Ağustos 1913.

¹¹⁷ Mahkûmların zincire vurulmalarına rağmen zincirlerini bozarak firar ettikleri hadiseler de yaşanabiliyordu. "*Dukagin begine hüküm ki: Mektûb gönderiüp livâ'-i mezbûrda ... elinde berât ve tezkire olmayup bî-nihâye senâ'ati zuhûr bulup hakkından gelinmek için arz olunmalu iken zencîrin bozup uçyıldan berü ga'ib olup...*" BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 1550, Muharrem 968 / Eylül 1560; BOA 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 1791, 17 Zilkade 973 / 05 Haziran 1566.

¹¹⁸ Uzunçarşılı 1988a, s. 483; Uzunçarşılı 1988d, 3. Cilt, s. 26-27.

¹¹⁹ XVI. yüzyılda Osmanlılara esir düşmüş bir İspanyol, hâturatında kendi gemilerinde bir yıl kürek çekmekteyse Osmanlı gemilerinde dört yıl çekmeye razı olduğunu belirtmekte, ayrıca İspanya'da kürek mahkûmlarına çok az peksimet verildiğini, Osmanlılarda ise şartların daha iyi olduğunu anlatmaktadır. Buna karşı başka bir gözlemci olarak B. W. Wratislaw ise forsa hayatının ağırlığından bahsetmektedir. İpşirli 2019, s. 114.

Nitekim suçlunun işlemiş olduğu suç ve bunun karşılığı alınan cezaya bakıldığında çalışma süresi, döneme ait bazı belgelerde “ıslah-ı nefis oluncaya kadar” şeklini alırken,¹²⁰ başka bazı belgelerde “müddet-i medid” olarak ifade edilen belirsiz uzun bir süreyi veya süresiz çalışmayı öngören “müebbed”¹²¹ süre şeklinde karşılık bulmuştu. Ancak burada ömür boyu çalışma rejimine tabi tutulacağı şeklinde bir algı ortaya çıkmış olsa da aslında, merkezi idarenin uygun gördüğü mutedil bir süre sonunda mahkûmların salıverilmelerine karar veriliyordu. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, kürek cezalarının çoğunlukla süreli olarak uygulandığı, yetkililerin ise mahkûmların kürekte unutulup kalmamaları için dikkatli olmaları hususunda uyarıldığı görülüyordu.¹²² Nitekim bu durum, bir belgede şu şekilde ifade edilmektedir: “*Vusûl buldukda, te 'hîr itmeyüp mezbûrları tutup te 'dib için bir mikdâr zamân küreğe koyasın ve mücrim defterine dahı ol vechile işâret idesin ki, unudulup kürekte kalmayalar.*”¹²³

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gemi teknolojisindeki değişimler, kürek mahkûmlarının çalışma düzenlerinde de bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda bilhassa kürekli gemilerin azalmasıyla mahkûmlar, ağırlıklı olarak Tersâne-i Âmire'de yer alan gemi inşa tezgâhlarında istihdam edilmeye başlamışlardı. Yine bu değişim doğrultusunda, donanma merkezi olarak kabul edilen Tersâne-i Âmire'de kalan mahkûmların meslek ve sanat öğrenmeleri için atölyeler inşa edilmeye başlamıştı.¹²⁴ Bu atölyelerde donanmayla ilgili bir meslek ve sanat öğrenmeye çalışan ve öğrendiği sanatı tersanede gemi inşa ve bakımı alanlarında uygulayan mahkûmlar, aynı şekilde prangalı olarak çalışmaya devam etmişti.¹²⁵ Diğer taraftan kürek mahkûmlarının ayaklarına pranga takılmak suretiyle hapishane çevresindeki donanma gemilerinin bakım, tamir ve inşa işlerinde çalıştırılma yöntemi, sadece İstanbul'daki Tersâne-i Âmire içinde yer alan kürek mahkûmları için değil, aynı zamanda Rodos, Selanik ve Sinop başta olmak üzere diğer taşra kürek hapishanelerinde de geçerliydi.¹²⁶

¹²⁰ “*Kâtib Ömer nam kimesne sahte 'arz tahrîr ve Çakak Mehmed'in dahi sahte mühürlerin bulunub ahz olunmalarıyla ıslâh-ı nefis için kürek çekmek üzere tersâne-i 'amirem zindanına vaz' olunub...*” BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 111/1933, Fî evâhiri sene 1113 / 1702.

¹²¹ “*...müddet-i medide mîrî sefinede kürek çekmek üzere habs olunmak lâzım gelmişdir deyu i'lâm itmeğin mevlânâ-yı müşârün-ileyhin i'lâmı mücebince kürek çekmek üzere tersâne-i 'amirem zindanında vaz olunmak emrim olmuşdur*” BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 111/1979, Fî Zilhicce sene 1112 / Mayıs 1701; BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 149/34, Fî Cemaziye'l-ahir sene 1155 / Ağustos 1742.

¹²² BOA, *A.DVNS.MHM.d*, nr. 111/2258, Fî evâsıtı Safer sene 1113 / Temmuz 1701.

¹²³ BOA, *7 Numaralı Mühimme Defteri*, Hüküm nr. 417, Fî 7 Cemaziye'l-evvel 975 / 09 Kasım 1567.

¹²⁴ Tersane-i Âmire içinde kürek mahkûmlarının kaldığı zindan bölümündeki hükümlüler, ceza sürelerini tamamlarken aynı zamanda gemi inşasını öğrenmekteydiler. Nitekim ağırlıklı olarak mahkûmlardan oluşan ve donanma için kürekçilerin hazır halde tutulduğu bir merkez olan tersane zindanı, gemi inşa tezgâhları, herhangi bir mesleği olmayan kürek mahkûmların koşulları ve hastaneden oluşuyordu. (bkz. Bostan 1992, s. 11-12; Bostan 2011, s. 514; Doğaner 1993, s. 73).

¹²⁵ Uzunçarşılı 1988a, s. 482; Erim 2005, s. 180.

¹²⁶ BOA, *MKT.MHM*, nr. 304/21, 21 Muharrem 1281 / 26 Haziran 1864; BOA, *DH.MKT*, nr. 1548/68, 24 Muharrem 1306 / 30 Eylül 1888.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

Osmanlı Devleti'nde Tersâne-i Âmire'nin içi başta olmak üzere donanmanın diğer yerlerinde görevlendirilen kürek mahkûmları, prangalı olarak güç koşullarda çalışmış olsalar da bunlara sarf ettikleri emek karşılığında devlet tarafından bir ücret takdir edilmiştir. Nafaka adı altında gemilerde fiili olarak çalıştığı zamandan beri takdir edilen bu ücret, bir çırağın aldığı ücretin yaklaşık yarısı oranına tekabül etmiştir.¹²⁷ Ayrıca Tersâne-i Âmire'de istihdam edilen mahkûmların işe giderleri de yine devlet tarafından karşılanmıştır.¹²⁸ Devletin kürek mahkûmu istihdamına yönelmesinde belki en önemli sebeplerinden birisi de kürek mahkûmu ücretlerinin normal işçilere nazaran düşük düzeyde seyretmesidir ve doğal olarak bu durum, devlete önemli bir maliyet avantajı sağlamıştır.¹²⁹ Böylelikle ucuz bir işgücü kaynağı olmasının yanı sıra hem tersanenin hem de kadırgaların önemli bir işgücü açığını gidermesi nedeniyle kürek mahkûmu istihdamında kolay kolay vazgeçilememiştir.

Osmanlı donanmasında kürek mahkûmları tersane içerisindeki işlerde çalıştırılmış olsalar da tersanenin istihdam kapasitesinin sınırlılığından dolayı mahkûmları farklı alanlarda istihdam etme girişimleri, yine bu döneme denk gelmektedir. Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru yaygın bir uygulama olmasa da artık kürek mahkûmlarının İstanbul sokaklarının temizlik işlerinde¹³⁰ veya denize yakın yerlerdeki kale yapımı ile tamiri işlerinde istihdam edildiklerine dair bazı örneklerle rastlanmıştır.¹³¹ Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde, kürek mahkûmlarının yine de ağırlıklı olarak çalışma alanlarının başında, Tersâne-i Âmire bünyesindeki hizmetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde Tersâne-i Âmire zindanında kalan mahkûmlar, burada sürelerini tamamlamaya çalışırken önceki yüzyılda olduğu gibi tersane içindeki gemi inşa tezgâhları başta olmak üzere ihtiyaç hissedilen diğer işlerde görevlendirilmişlerdir.¹³² İş mahalline zindan görevlileri tarafından intikal ettirilen mahkûmlar, aynı gemilerde kürek çektikleri zamanlarda olduğu gibi ayaklarına pranga vurularak çalıştırılmışlardır.¹³³

¹²⁷ Tersane-i Âmire'de kürekçi olarak istidam edilen köle ve mahkûmların çalışmaları karşılığında almış oldukları ücret aynıydı. Örneğin donanma için gemi inşa faaliyetinde çalışan bir çırağın günlük ücreti 3-6 akçe arasında iken, bir köle ve mahkûmun aldığı nafaka ücreti 2 akçe olarak dikkati çekiyordu. Bostan 1992, s. 32, 73.

¹²⁸ Tersane-i Âmire'de yer alan köle ve mücrimlerin et ve ekmek ihtiyacı için merkezi bütçeden pay ayrılmakta ve işe giderleri bunun üzerinden karşılanmaktaydı. BOA, *D.BŞM. d*, nr. 3437, 27 Zilhicce 1172 / 21 Ağustos 1759.

¹²⁹ Mantran 1991, s. 40

¹³⁰ Eyüp'te caddenin temizlenmesi ve çıkan toprağın denize dökülmesi için tersane tarafından mücrim (mahkûm) görevlendirilmesi hakkında bkz. BOA, *C.BLD*, nr. 126/6266, 22 Receb 1194 / 24 Temmuz 1780.

¹³¹ Foça'da kale yapımı ve tamiri işlerinde çalışmak üzere tersane zindanındaki mücrimler Mısır gemilerinden birine bindirilip gönderilmişlerdir. BOA, *C.AS*, nr. 983/42905, 14 Ramazan 1196 / 23 Ağustos 1782.

¹³² "... *Merkûmun vürûdu tarihinden itibaren yedi sene müddetle Tersane-i Âmire'de prangaya konularak hidemât-ı lazımede kullanılıb hitam-ı müddetinde kefile rabt ile sebilinin tahliyesi Meclis-i Vâlâ'dan ba-mazbata ifade olunmuştur.*" BOA, *BEO AYN.d*, nr. 624, s. 98, 29 Safer 1269 / 12 Aralık 1852; BOA, *BEO AYN.d*, nr. 624/26, s. 41, 12 Receb 1267 / 13 Mayıs 1851.

¹³³ 1849 Tarihli Bahriye Nizamnâmesinin 163. maddesi Tersane-i Âmire'de kürek mahkûmlarının yanlarında görevli nezaretinde prangalı şekilde çalıştırılmasını şöyle düzenlemektedir: "*Liman*

Osmanlı Devleti'nde Tersâne-i Âmire'de bulunan kürek mahkûmları, güç koşullar altında verilen görevleri ifa etmiş olsalar da onların işçilerinin temini meselesine gereken özen devlet tarafından gösterilmiştir. Bu çerçevede Tanzimat döneminde Tersâne-i Âmire'de küreğe konulanların her birine günlük 300 dirhem ağırlığında (960 gr) ekmek, akşamları çorba ve haftada iki gün uygun miktarda et tayinatının aksatılmaması gerektiği vurgulanmıştır.¹³⁴ Diğer taraftan kürek mahkûmlarının yiyeceklerinin yanında giyeceklerinin de teminine dikkat edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnâme Lâyihası, kürek cezası tabi olanlara diğer mahkûmlara mahsus elbise giydirilmemesini, kürek mahkûmlarına verilecek kıyafetlerin mevsimine göre yün, keten ve pamuktan olmak üzere iki renkli pantolon ve gömlekten oluşacak şekilde idare tarafından temin edilmesini belirtmektedir.¹³⁵

Tanzimat ve sonrasındaki süreçte kürek mahkûmlarıyla ilgili önemli bir husus da daha önceki dönemlerde olduğu gibi mahkûmların emeklerine karşılık kısmi bir ücret verilmesidir.¹³⁶ Bu kapsamda XIX. yüzyılın ikinci yarısında Zaptiye Müşirliği tarafından hazırlanan ve ilk hapishane düzenlemesi olması nedeniyle önemli kabul edilen 1865 tarihli talimatnâmede, mahkûmlara verilecek ücretlerin nasıl dağıtılacağı yer almaktadır. Buna göre üretimde kullanılacak masraflar düşüldükten sonra hak edilen ücretlerin üçe ayrılacağı ve ilki mahkûmlara yapılacak masrafa karşılık devlete, ikincisi kendilerine ve üçüncüsü ise tahliyelerinde kendilerine verilmek üzere idarede toplanacağı ifade edilmektedir.¹³⁷

Osmanlı Devleti'nde kürek mahkûmları için müstakil maddeler barındıran ve devletin son zamanlarına kadar uygulamada kalan 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnâme Lâyihası da yine mahkûmların üretimden elde edecekleri gelirleri ayrıntılı şekilde düzenlemektedir. İlgili nizamnâmenin 72. maddesinde bu durum şöyle vurgulanmaktadır: "*Mücrimîn-i mahkûminin amelîyâtından hâsıl olacak akçenin nisfi mekûlât ve melbûsâtlarına ve taraf-ı devletin edilecek masarıfa karşılık olmak üzere tenzil edildikten*

Reisi, zindanın muhafazası ve idari işlerin yürütülmesinden sorumlu olduğundan, gündüzleri çalıştırılacak prangalılar, işe yalnız gönderilmeyip icabına göre bir veya iki er gardiyana teslim edilerek gönderilecektir. Gardiyanlar, mahkûmların yanlarından ayrılmayıp onların bütün hareketlerini takip ederek tenha yerde oturmamalarına, olur olmaz yerde sigara ve çubuk içmemelerine, zindan içerisine uyuşturucu cinsi ilaç ve kesici alet sokmamalarına, işin sonunda herhangi bir yerde oyalanmadan tekrar zindana getirilip teslim edilmesine mecburdurlar. Mahkûmların dönüşünden sonra gardiyanbaşı tarafından sayılan mahkûmların ayaklarındaki zincirlerin somunları, memurlar ve zindan kilitçisi tarafından birer birer kontrol edilip içeriye alınacaklardır..." Bahriye Nizamnâmesi 1849, s. 47; Osmanlılarda pranga, ayağa takılan demir halkalarla bunları birbirine bağlayan zincirlerden oluşur ve Ceza kanunlarına göre de mahkûmun ayaklarına vurulması gerektiğinin altı çizilmektedir. Saner 2007, s. 171; Avcı 2002, s. 141-132.

¹³⁴ BOA, *MKT.MVL*, nr. 25/15, 29 Rabiu'l-ahir 266 / 14 Mart 1850; Yıldız 2012, s. 92, 256,

¹³⁵ 1880 Tarihli Hapishaneler Nizamnâme Lâyihası'nda kürek cezası kapsamındaki mahkûmların elbise ve yatak düzenlerinin nasıl olması gerektiği, nizamnâmenin 55-60. maddelerinde düzenlenmiştir. (bkz. Ceride-i Mehâkîm, Cilt 1, Sayı 46, 11 Cemaziyel-âhir 1296 / 08 Mayıs 1880, s. 367).

¹³⁶ Avcı 2010, s. 400.

¹³⁷ Yıldız 2012, s. 256.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

sonra bâkisi icab ettikçe kendilerine teslim olunmak üzere hapishane deposunda hıfz edilecektir.”¹³⁸ Dolayısıyla nizamnâmede, mahkûmların üretimden elde etmiş oldukları gelirlerin yarısının devletin yapmış olduğu işe yardımlarından düşüleceği, geriye kalan bakiyenin ise tahliye esnasında ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böylece yapılan düzenlemeyle bir taraftan mahkûmların üretime teşvik edilmesi sağlanmaya, diğer taraftan da toplumun adalet duygusunun zedelenmemesine dikkat edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlılarda Tanzimat ve sonrasındaki süreçte mahkûmların çalışma koşullarında ve istihdam alanlarındaki değişiklikler daha kalıcı hale gelmiştir. Özellikle bu süreçte ceza hukuku alanında ortaya çıkan gelişmelere bağlı olarak kürek mahkûmlarının çalışma alanları ile çalışma usul ve esaslarına ait sınırların yeniden çizildiği görülmektedir.¹³⁹ Bu doğrultuda kürek cezasına tabi tutulanların sadece Tersâne-i Âmire’deki gemi inşa atölyelerinde çalıştırılmalarıyla yetinilmemiş, ihtiyaç ortaya çıktıkça prangalı şekilde toplu olarak tersanenin diğer ağır işlerinde görevlendirilmişlerdir.¹⁴⁰ Böylece Tanzimat sonrasında kürek mahkûmları, ayaklarına pranga takılmak suretiyle tersane içindeki gemi inşa ve bakım atölyelerinin yanı sıra, bahriye bünyesindeki imar, inşa ve alt yapı gibi kamu yararı amacı taşıyan faaliyetlerde kullanılmıştır. Netice olarak mahkûmlar, kürekli gemilerin aktif şekilde kullanıldığı dönemdeki gibi olmasa da bir işgücü kaynağı olarak hizmet etmeye devam etmişlerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde bir suç karşılığı mahkûma verilen cezanın onarıcı adalet doğrultusunda toplumun hukuka olan güvenine katkı sağlaması amaçlanmıştır. Mahkûmiyet hükmü kurulurken de cezanın istenilen gayeye hizmet edebilmesi için mağdurun zararının giderilmesi ve cezanın kamu vicdanını rahatlatmasına dikkat edilmiştir. Bu kapsamda suç mağdurlarının maddi ve manevi zararı tazmin edildikten sonra, devletin uğradığı zararın giderilmesi önemli kabul edilmiş ve kamu yararı amacı taşıyan işlerde mahkûm istihdamını öngören cezalar da bu amaca hizmet etmek için uygulamada yerini almıştır.

Osmanlı Devleti’nde kamu yararı amacı taşıyan alanlarda işgücü ihtiyacı hissedilmekle birlikte, şüphesiz ihtiyacın en fazla hissedildiği alanı askerî işler içerisinde yer alan donanma hizmetleri meydana getirmiştir. Devletin gücünü ordudan alması ve ülke topraklarının denizlerle çevrili olması, her zaman hazır vaziyette güçlü bir ordu ve buna bağlı güçlü bir donanmayı gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda XVI. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz dünyasında etkin olunmaya başlanması, kürekle hareket eden kadırgalar için çok geniş bir kürekçi mürettebatının bulundurulmasını gerektirmiştir.

¹³⁸ Ceride-i Mehâkîm, Cilt 1, Sayı 47, 11 Cemaziyel-âhir 1296 / 08 Mayıs 1880, s. 373.

¹³⁹ BOA, *A.MKT.NZD*, nr. 80/29, 29 Şaban 1269 / 07 Haziran 1853; BOA, *MVL*, nr. 502/28, 07 Rabiu’l-ahir 1283 / 19 Ağustos 1866.

¹⁴⁰ Tanzimat döneminde yürürlüğe giren ceza kanunlarında, mahkûmların kürek ve pranga cezaları adı altında kamuya yararlı işlerde istihdam edilmesine hukukî dayanak sağlanmaya çalışılmış, yapılan düzenlemelerden sonra ise hidemât-ı şâkka adı altında fiziksel güç gerektiren ağır işlerde mahkûmların istihdam edilmesine başlanmıştır. Bu konularda Bâbîâlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri kataloğunda 1850 sonrasını içeren 624-628 numaralı defterlere bakınız.

Osmanlı Devleti'nde öncelikler sıralamasında donanmanın kürekçi ihtiyacı en baştakiler arasında yer almıştır. Bunun için işgücü piyasasında temelde gönüllük esasına dayalı bir istihdam politikası benimsemiş, ancak nüfus yetersizliğinden dolayı gönüllü işgücü arzında sıkıntı yaşanması, zorunlu istihdam uygulamasının hayata geçirilmesine yol açmıştır. Zorunlu istihdam uygulaması kapsamında ise vergi muafiyetleri sağlanmak suretiyle temin edilen kürekçiler, esirler, köleler, işsiz güçsüzler ve askerlerden kürekçi temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak işgücü açığının ciddi boyutlarda ulaşması, alternatif kaynaklar içerisinde mahkûmların bu hizmetlerde zorunlu istihdam edilmesini beraberinde getirmiştir.

Osmanlılarda suçluların cezalarının küreğe çevrilmesinde belli bir hukuk nizamının geçerli olduğu dikkati çekmiştir. Buna göre suç mahallinde yapılan yargılama sonucunda öncelikli olarak ta'zir cezasını gerektiren suçlarda mahkûmiyet hükmü alan bir suçlu, örfi hukuktan kaynaklanan padişah yetkisi doğrultusunda ya bizzat padişah tarafından ya da padişahın yetkilendirdiği Divan-ı Hümayun tarafından kürek cezasına hükmedilmiştir. Cezası küreğe çevrilen suçlu ise öncelikli olarak Tersâne-i Âmire'ye gönderilmiş, oradan da donanmaya sevk edilerek kadirga gemilerinde kürek çekerek süresini tamamlamıştır. Nitekim mahkûmun mahallinden yargılanarak oradan İstanbul'a sevk edilmesi, burada Tersâne-i Âmire'de bir müddet işlemler için bekletilmesi ve akabinde donanmadaki kadirga gemisine gönderilerek istihdam edilmesi ve süresinin tamamlanmasına müteakip salıverilmesi, devletin ilgili birimlerinin koordinasyon içerisinde çalıştığı ve ciddi bir organizasyonun var olduğunu ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nde temelde kürekçi işgücü arz ve talebindeki denge düzeyini sağlamaya çalışan kürek mahkûmu istihdamını öngören politikanın, XVII. yüzyıl sonlarına kadar başarılı şekilde uygulandığı görülmüştür. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı gemi teknolojisinde yelkenli gemilerin sahneye çıkmasıyla kürek mahkûmu arz ve talep dengesindeki bozulmalarla artık, bilfiil kürek çekmek üzere görevlendirilen kürek mahkûmlarına donanmada ihtiyacın azaldığı ve arz fazlalığı ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bunun sonucunda ise kürek mahkûmları, Tersâne-i Âmire'de gemi inşa tezgâhlarında veya tersane zindanında sürelerini tamamlamaya çalışmışlar, bu sürecin daha sonra Tanzimat döneminde devam ettiği dikkatlerden kaçmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat süreci, birçok alanda olduğu gibi kürek mahkûmlarının istihdamında da bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle bu dönemde yürürlüğe giren ceza kanunnâmeleriyle artık kürek cezaları kanunlarda açıkça yerini almış ve bu da kürek cezalarında önemli atışa yol açmıştır. Ancak bu artışa rağmen mahkûmları Osmanlı donanma kuvvetlerinde fiilen kürekçi olarak istihdam etme imkânları, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren buharlı gemilerin deniz sularında hâkimiyet sağlamasıyla daha da azalmıştır. Devlet ise bu durum karşısında bir taraftan yeni kürek hapishaneleri inşa ederek mahkûmları burada istihdam etmeye çalışırken, diğer taraftan da hapishane dışında özellikle işgücü sıkıntısı yaşanan kamuya yararlı diğer işkollarında istihdam etme yoluna gitmiştir. Nihayetinde ceza kanunlarında dayanak bulan kürek mahkûmiyetleri, bahriyede edinilen bu tür tecrübelerden sonra, devletin ihtiyaç hissettiği diğer kamuya yararlı alanlara da uygulanmak suretiyle işgücü piyasasında yaşanan arz yetersizliği sorununa bir çözüm yolu olarak varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKLAR

- a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**
BOA, *Bâbîâlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO AYN.d)*, nr. 624.
BOA, *Başmuhasebe Kalemî Defteri (D.BŞM. d)*, nr. 3437.
BOA, *Cevdet Adliye (C.ADL)*, nr. 91/5441.
BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, nr. 454/18940, 983/42905
BOA, *Cevdet Bahriye (C.BH)*, nr. 186/8738,
BOA, *Cevdet Belediye (C.BLD)*, nr. 126/6266.
BOA, *Dâhili Mektûbat (DH.MKT)*, nr. 1647/25, 1548/68.
BOA, *Dâhiliye Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS)*, nr. 109/48, 35/61, 48/70, 105/9, 105/6.
BOA, *Dîvân-ı Hümayûn Kalebend Defterleri (A.DVN.KLB.d)*, nr. 925.
BOA, *Divan-ı Hümayûn Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)*, nr. 2, 6, 19, 23, 24, 30, 64, 111, 149.
BOA, *İbnülemin Bahriye (İE.BH)*, nr. 1/76, 3/244, 3/231, 2/200.
BOA, *İbnülemin Dâhiliye (İE.DH)*, nr. 26.
BOA, *İradeler Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, nr. 56/29, 7/104, 483/21907.
BOA, *İradeler Mesail-i Mühimme (İ.MSM)*, nr. 87/2469.
BOA, *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, nr. 729, 2749, 3142/44, 7071, 9846, 2324, 18421.
BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, nr. 502/28, 850/8, 872/1, 741/44, 460/20748.
BOA, *Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.MKT.AMD)*, nr. 28/37.
BOA, *Sadaret Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, nr. 301/22521.
BOA, *Sadaret Kalemî (A.MKT)*, nr. 31/91, 128/54, 97/50, 89/59.
BOA, *Sadaret Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL)*, nr. 25/15, 31/33, 95/19, 12/21, 55/88, 56/19, 121/43, 140/75.
BOA, *Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM)*, nr. 3/94, 312/74, 312/77, 304/21.
BOA, *Sadaret Müteferrik Evrakı (A.MKT.MTF)*, nr. 4/15.
BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)*, nr. 80/29, 91/87.

b. Yayınlanmış Osmanlı Arşivi Kaynakları, Şer'iyeye Sicilleri ve Resmî Yayınlar

- Bahriye Nizamnâmesi 1849, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara 1996.
Ceride-i Mehâkîm, Cilt 1, Sayı 45-47, 11 Cemaziyel-âhîr 1296 / 08 Mayıs 1880.
Düstur, Tertib 1, Cilt 1, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1289.
Galata Şer'iyeye Sicilleri, nr. 15, Cilt 34.
T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560*, Dîvân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: I, Devlet Arşivleri Genel

Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566*, Dîvân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569*, Dîvân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: V, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri 915/1519 I*, Yayın No: 105, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2009.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632))*, Dîvân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VIII, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

c. Basılı Eserler ve Tezler

- Akgündüz 1987 Ahmed Akgündüz, "1274-1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları Tatbik Şekli ve Men'î İrtikâb Kanunnamesi", *Belleten*, Cilt 51, Sayı 199, s. 153-205.
- Akgündüz 1999 Ahmed Akgündüz, "Kanunnamelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'î Tahlili", *İslâm Araştırmaları Dergisi (Osmanlı'ya Dair I)*, XII, Sayı I, Ankara, s. 1-16.
- Akgündüz 2016 Said Nuri Akgündüz, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları", *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Cilt 4, Sayı 8, Bolu, s.1-16.
- Atar 2015 Zafer Atar, "20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 34, s. 19-34.
- Avcı 2002 Mustafa Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik", *Yeni Türkiye*, Sayı 45, s. 128-147.
- Avcı 2010 Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Mimoza Yayınları, Konya.
- Avcı 2016 Mustafa Avcı, "Osmanlı Hukukunda Cezaların Tasnifi", *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt 1, İstanbul, s. 639-656.
- Avcı 2018 Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku II Özel Hükümler*, Adalet Yayınları, Ankara.
- Aydın 1993 Aydın Mehmet Akif, "Ceza – Osmanlı Ceza Hukuku", *DİA*, Cilt 7, İstanbul, s. 478-482.
- Aydın 2004 Mehmet Akif Aydın, "Kanunnameler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, s. 37-47.
- Aydın 2010 Yusuf Alperen Aydın, *Sultan'ın Kalyonları*, Küre Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

- Bamford 1959 Paul Walden Bamford, “The Procurement of Oarsmen for French Galleys 1660–1748”, *American Historical Review*, 65, s. 31-48.
- Bardakoğlu 1993 Ali Bardakoğlu, “Ceza – Fıkıh”, s. 473. *DİA*, Cilt 7, İstanbul, s. 470-478.
- Başoğlu 2011 Tuncay Başoğlu, "Ta‘zir", *DİA*, Cilt 40, İstanbul, s. 198-202.
- Bostan 1992 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bostan 2000 İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, Cilt 22, İstanbul, s. 287-289.
- Bostan 2001 İdris Bostan, “Kapudan Paşa”, *DİA*, Cilt 24, İstanbul, s. 354-355.
- Bostan 2002 İdris Bostan, “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958(1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, *Tarih Dergisi*, 37, s. 59-76.
- Bostan 2004 İdris Bostan, “Kadırga’dan Kalyon’a XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul, s. 65-86.
- Bostan 2007a İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yay., İstanbul.
- Bostan 2007b İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Bostan 2011 İdris Bostan, “Tersâne-i Âmire”, *DİA*, Cilt 40, İstanbul, s. 513-516.
- Braudel 1990 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990.
- Brummet 2009 Palmira Brummet, *Osmanlı Deniz Gücü*, çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yay., İstanbul.
- Bulunur 2018 Kerim İlker Bulunur, “16. Yüzyılda Sakarya Nehrinde Gemi İnşa Faaliyetleri ve Sakarya Bölgesinin Tersane-i Âmire’ye Katkıları”, *Geçmişten Günümüze Sakarya (Tarih / Kültür / Toplum) Uluslararası Sakarya Sempozyumu Bildiriler*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yay., s. 193-202.
- Cin ve Akgündüz 1989 Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi (Kamu Hukuku)*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Cin ve Akyılmaz 2013 Halil Cin ve Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yay., Konya.
- Demirel 2007 Fatmagül Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)”, *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, der., Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 190-199.
- Demirtaş 2010 Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza (İstanbul Örneği)*, Birleşik Yay., Ankara.
- Develioğlu 2013 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın

Kaya GÖKTEPE

- Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Doğaner 1993 Suna Doğaner, “İstanbul’da Gemi İnşa Sanayi”, *Türk Coğrafya Dergisi*, s. 65-116.
- Düzcü 2017 Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- Ekinci 2006 İlhan Ekinci, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 2, s. 35-76.
- Erim 2005 Neşe Erim, “18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürek Cezası”, *IX. International Congress of Economic and Social History of Turkey*, 20-23 August 2002 Dubrovnik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 179-188.
- Ertaş 1999 Mehmet Yaşar Ertaş, “Osmanlı Devleti’nde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı (Teşkilat)*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 590-597.
- Foucault 1992 Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara.
- Gencer 1991 Ali İhsan Gencer, “Bahriye (Osmanlı Dönemi)”, *DİA*, Cilt 4, İstanbul, s. 501-509.
- Gencer 1999 Ali İhsan Gencer, “Osmanlı Türklerinde Denizcilik”, *Osmanlı*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 569-589.
- Genç 2005 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin 1977 M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri, Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Gökcen 1989 Ahmet Gökcen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*, İstanbul.
- Gümüş 2016 Şenay Özdemir Gümüş, “Kocaeli Bölgesinden Osmanlı Donanması İçin Kalyoncu Temini”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II Bildiriler*, Kocaeli, s. 267-278.
- Hanilçe ve Şeyhoğlu 2020 Murat Hanilçe ve Ersin Şeyhoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, s. 406-436.
- Heyd 1969 Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Selahaddin Eroğlu. Cilt XXVI, s. 633-653.
- İlgürel 2003 Mücteba İlgürel, “Levent”, *DİA*, Cilt 27, Ankara, s. 149-151.
- İnalçık 2008 Hâtil İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeği”, *Halil İnalçık Doğu Batı Makaleler II*, Ankara, s. 123-153.
- İnbaşı 2004 Mehmet İnbaşı, *Ukrayna’da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

- İpşirli 1982 Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, s. 203-248.
- İpşirli 2019 Mehmet İpşirli, "Kürek Cezası", *DİA*, Ek 2. Cilt, İstanbul, s. 112-114.
- Kamen 1969 Henry Kamen, "Galley Service and Crime in Sixteenth-Century Spain", *Economic History Review*, 22, s. 304-305.
- Kılınç 2021 Ahmet Kılınç, Davut Yıldırım, "Tanzimat Dönemi Dualist Hukuk Yapısının Şahsa Karşı İşlenen Suçlara Yansıması", *Necmettin Erbakan Hukuk Araştırmaları "Kamu Hukuku"*, ed. Nuran Koyuncu, Abdülkadir Yıldız, Konya, s. 171-229.
- Kılınç 2015 Ahmet Kılınç, "Osmanlı Devleti'nde Kürek Cezasının Hukuki Tahlili", *Belleten*, Cilt LXXIX, Sayı 285, s. 531-557.
- Koçu 1960 Reşad Ekrem Koçu, "Baba Cafer Zindanı", *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt IV, İstanbul, s. 1733-1737.
- Küçük 1993 Cevdet Küçük, "Abdülmecit", *DİA*, Cilt 1, Ankara, s. 259-263.
- Mantran 1991 Robert Mantran, *XVI.-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul.
- Örenç 2001 Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos Adası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özcan 1991 Abdülkadir Özcan, "Baba Cafer Zindanı", *DİA*, Cilt 4, İstanbul, s. 366-367.
- Quataert 2004 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sahillioğlu 1991 Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, Cilt 4, İstanbul, s. 108-109.
- Saner 2007 Yasemin Saner. "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma" *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, der., Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 163-189.
- Seyahatnâme* 2003 Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (Günümüz Türkçesiyle), 1. Cilt. 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Şakiroğlu 1993 Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, Cilt 7, İstanbul, s. 500-501.
- Şen 2007 Hasan Şen, "Osmanlı'da Hapishane Mefhumu", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18-20. Yüzyıllar)*, der., Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 200-211.
- Şentop 2004 Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku (Kanunlar, Tadiller, Lâyihalar, Uygulama)*, İstanbul.
- Tabakoğlu 2003 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, Dergâh

Kaya GÖKTEPE

- Yayınları, İstanbul.
- Taner 1999 Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 221-232.
- Taş ve Tunç 2019 Mehmet Taş, Muhammet Nuri Tunç, "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasında Kürekçiler", *Social Sciences, Studies Journal*, Volume 1, Issue. 36, s. 2775-2786.
- Tekin 2020 Abdülkadir Tekin, "İslâm Ceza Hukukunda Tâbî, Tekmilî ve Ta'zîr Nitelikli Manevî Ceza Türleri", *Amasya İlahiyat Dergisi*, Sayı 14, s. 99-139.
- Uzunçarşılı 1988a İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı 1988b İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı 1988c İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı 1988d İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vito ve Lichtenstein 2013 Christian G. De Vito - Alex Lichtenstein, "Writing a Global History of Convict Labour", *International Review of Social History*, Cambridge University Press, s. 285-325.
- Yağcı ve Nalbant 2016 Zübeyde Güneş Yağcı, Esra Nalbant, "İstanbul Tersane Zindanı", *Osmanlı İstanbulu Uluslararası Sempozyum IV*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yay., s. 83-113.
- Yıldız 2012 Gültekin Yıldız, *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Yıldız 2015 Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 15, s. 91-111.

SUMMARY

The Ottoman Empire, with its structure as a continuation of the Turkish-Islamic states, revealed a deep-rooted civilization and the policy of conquest played an important role in this. The noteworthy importance given to the army was effective in the successful continuation of the Ottomans' policy of conquest for centuries. Accordingly, the fact that the state took its power from the army and that the country's territory was surrounded by the sea necessitated a strong army and a strong navy that was always ready.

The Ottoman navy needed many human resources with the naval wars in the Mediterranean. In these periods when technological developments were insufficient,

Osmanlı Bahriyesinde Bir İşgücü Kaynağı Olarak Kürek Mahkûmlarının İstihdamına Dair Bazı Tespitler

galley slaves formed the bulk of the human needs of the navy. Therefore, the need for galley slaves of the navy was among the top priorities in the Ottoman Empire. Accordingly, despite the adoption of a voluntary employment policy in the Ottoman labor market, there was a problem in the supply of voluntary labor due to the insufficient population. This situation led to the implementation of compulsory employment. Within the scope of compulsory employment application, oarsmen groups consisting of people provided by providing tax exemptions, captives, slaves, unemployed and soldiers were constituted. However, as these could not meet the labor shortage, convicts were applied as an alternative source of labor force.

The use of convict labor in the Ottomans took place within the framework of a certain procedure. The legal system had a decisive influence in this procedure which was for the employment of convicts as oarsmen. The point of view of the central government of the state played an effective role in the process of converting punishments to rowing penalty in line with the legal system. According to this, a criminal who was sentenced according to the result of the trial held at the place where the crime was committed was sentenced to rowing penalty either by the Sultan himself or by the "Divan-ı Hümayun", the highest decision body authorized by the sultan, in line with the authority granted to the Sultan. The criminal, whose sentence was converted to rowing penalty, was first sent to Tersâne-i Âmire, and from there he was sent to the navy and completed his time by rowing on galley ships. According to the system created the process of prosecuting the convict from his place and transferring him to Istanbul from there, keeping him waiting for a while in Tersâne-i Âmire, and then sending him to the galley ship in the navy was operated. Therefore, the fact that the criminal sent to the ship started to work here and was released after working for the specified period revealed that the relevant units of the state were working in coordination and that the state had a serious organization.

One of the important issues regarding the galley slaves in the Ottoman Empire is the wages that these galley slaves received. Even though the convicts worked in harsh working conditions, a partial wage was deemed appropriate for their labor. Although these wages are low compared to common workers' wages, the fact that the convicts are paid shows that this duty is not a drudgery service and cannot be considered as a form of punishment on its own. On the other hand, paying the convicts a wage reveals the importance that the state gives to the job of rowers. In addition, considering the practices, the due wages were paid during the evacuation, so that the prison is not perceived as a comfortable place to live and the public's trust in justice is not lost.

The use of "galley" style warships in the navy in the 16th century, which moved with human power, also had an important effect on the Ottoman Empire's orientation to the convicts as a source of labor. Because these ships were successful in wars due to their fast movement feature, but they needed a large number of rowers. On the other hand, since the middle of the 16th century, the need for convicts increased even more in the process of increasing naval warfare and the state's domination effort in the Mediterranean. Likewise, in the 17th century, in parallel with the state's expansion of the navy, the convicts became increasingly important among the oarsmen in the navy. However, with the advent of sailing ships in the Ottoman ship technology at the end of the 17th century, the importance of manpower began to decline, and thus, the balance of supply and

demand for oarsmen arose. Thereafter, it was noted that the need for the galley slaves decreased in the navy. As a result, the galley slaves who were chosen from convicts tried to complete their time in the supply services behind the front in Tersâne-i Âmire or in the shipyard dungeon. It has not gone unnoticed that this process continued in the Tanzimat Period.

The Tanzimat process in the Ottoman Empire had some results in the employment of galley slaves, as in many other fields. Especially with the penal laws enacted in this period, rowing penalty gained a legal identity, and as a result, there was a serious increase in the rowing penalty given by the judicial authorities. However, despite this increase, the possibilities of employing convicts as oarsmen in the navy decreased further with the widespread use of steamships. In the face of this situation, the state, on the one hand, tried to employ the convicts by constructing new rowing prisons, and on the other hand, tried to employ them in other publicly beneficial activities that were especially needed for the state and had labor shortages outside the prison.

Ultimately, this study aimed to examine the labor supply issue in the navy activities, which was one of the labor priorities of the Ottoman Empire, in particular, the galley slaves, who were among the alternative labor sources in the Ottomans. For this reason, the emergence of convict labor in the navy, the legal perspective of the state on the employment of convicts, the process of employment in the navy within the framework of an organization and the working conditions of the convicts were tried to be analyzed within the framework of a holistic state policy. From this point of view, in the historical process starting from the Ottoman classical period and continuing until after the Tanzimat, the perspective of the state on forced labor in public services and its role on the labor market have been tried to be revealed within the framework of the importance the state gives to public services.